

НОСИР
ФОЗИЛОВ

САЙЛАНМА

Икки жилдлик

2

жилд

Ҳиссалар ва ҳикоялар

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1983

ТАШВИШ

Одатда, ўқ тегса, унинг оғриғи ўша заҳоти эмас, анчадан кейин билинади. Сафарали Фарғонадаги қуролдош ўртоғи Расулжонникига бориб, у ерда бўлиб ўтган дилсиёҳлик ва хижолатпазликларни шунчаки одатий бир гап, деб ўйловди-ю, аммо бир кун ўтиб уни поездга олиб чиқиб кузатиб қўйишгач, купесига кириб ёнбошлаганида, ўша гапларнинг заҳми сезила бошлади. Назарида, Сафарали Сафарали бўлганидан бери — шунча ташвишларни бошидан кечириб, Улуғ Ватан урушининг жаҳаннамий оловларига минг бор кириб чиқиб ҳам унинг боши бунчалик қотмаган эди.

Нима бўлди ўзи? У иссиқ ва дим купеда чалқанча ётаркан, бўлган воқеаларни бир бошдан кўз олдиға келтира бошлади...

* * *

Ўша кун Сафарали ишдан ҳориб-чарчаб, оч қолиб тун ярмида уйига қайтди. Муҳаббат эрнини ҳар галгидай меҳрибонлик билан кутиб олди, қўлига сув қуйди, сочиқ тутди. Сўнг токчада турган хатни олиб Сафаралига тутқазди:

— Боя почтальон ташлаб кетувди, — деб эрига савол назари билаң тикилди. Сафарали ҳам хатга тикилди-ю, ҳайрон бўлиб елкасини қисди.

Муҳаббат эрининг овқатини иситиб бериш учун ташқарига чиқди. Сафарали конверт сиртидаги адресга қайта тикилди. Хат. Винница шаҳри, А. Зэремба деган одамдан эди. Сафарали ўйланиб қолди. Бунақа одам билан ҳеч ҳам таниш бўлмаган эди-ку? Бу Зэремба дегани ким бўлди экан? Ё фронтда бирга бўлган ўртоқлариданмикан? Бироқ Зэремба фамилияли одамни эслолмади. У конвертти йиртди. Ичидан битта фотосурат чиқди. Суратда бир аёл билан ўн уч-ўн тўрт ёшлардаги қиз кулиб қараб турар эди.

Қизиқ! Сафарали тикилиб қараб ҳам уларни таниёлмади. «Хат адашиб келмаганмикан?» — деб тагин конвертга кўз ташлади. Тўғри! Ўзининг фамилияси, ўзининг исми жуда тўғри, жуда аниқ ёзилибди. Тагин суратга тикилди. Қизнинг истараси иссиқроқ кўринди, уларни кимларгадир ўхшатгандай бўлди. Сафарали суратнинг орқасига қаради: «Алла ва Галина Зэремба» деб ёзилибди. «Э, тўхта, тўхта! Э...» унинг вужуди жимирлашиб кетди. «Галина, — деди у шивирлаб. Товуши паст чиқдими ё баланд чиқдими, буни пайқаялмай қолди. — Ё тавба! Одам деган ҳам шунчалик ўзгариб кетадими-я?!»

Сафарали Галинани фронтда учратганида ё ўн етти, ё ўн саккизлар чамасида эди. Ҳозир ўттиз уч-ўттиз тўртларда бўлса керак. Ҳалиги суратдаги аёл қирқлар чамасида: сочларига оқ оралаган, унда-бунда юзларига ажин тушибди. «Нима бўлди сенга Галина? Довюррак, халоскор Галинам!»

Сафаралининг кўз ўнгида қоронғи ва зах ертўла гавдаланди: ертўла туйнугидан хирагина нур тушиб турибди. Қўлида фонарь ушлаб олган бир чол уларнинг устига энгашиб:

— Сизларни Галя ўрмонга олиб кетади, — деди. Чолнинг ёнгинасида қора матодан кўйлак кийган бир қиз турар, ертўлада беш-олти жангчи инграб ётар, ҳаммаси оғир ярадор эди. Сафарали ҳам шулар орасида, ертўлада ўзига келди. Ярадорларни шу чол билан ҳалиги қиз ертўлага кўтариб олиб киришибди.

Фронт анча илгарилаб кетибди.

Галина ярадорларни бир амаллаб ўрмонга олиб кирди...

Шундай қилиб Галина билан Сафарали бора-бора бир-бирларига ўрганишиб, бир энлик ҳам ажрашмайдиган бўлиб қолишди. Сафарали тузалгач, Галина иккови бир тан-бир жон бўлиб ёвга қарши курашишди. Уқ овози тинган чоғларида улар келажак турмуш режаларини тузишди. Сафарали Галинасиз ҳаётини тасаввур қилолмасди у вақтда. Улар сокин ўрмонда, хилватроқ жойни танлаб, чалқанча ётиб олишиб, тубсиз кўм-кўк осмонга тикилишар: «Як ти думаешь, Халя?»—деб ҳазил қилиб қўяр эди.

Қирқ тўртинчи йили армиямиз бутун фронт бўйлаб ҳужумга ўтиб, фашистлар асоратидан Белоруссия, Украина озод қилинди. Ленинград қуршови ёриб ўтилди. Худди шу пайтда партизанлар қўшилмасидан ҳарбийга йигитлар танлана бошлаганида, Сафаралини ҳам олишди. У армия билан Фарбга қараб йўл олди.

Шундай қилиб, у Галина билан Винницада хайрлашди. Сўнг Польша учун бўлган жангларнинг бирида оғир яра-

ланиб, Познань шаҳридаги госпиталда ўзига келди: ҳамма-ёғи оппоқ дока билан чандиб ташланган эди.

У ўзига келгач, Галинани қидириб хат ёзди. Аммо хати қайтиб келаверди. Мана, орадан ўн беш йил ўтибди. Ниҳоят, мана бу хат...

Сафарали эс-ҳушини йиғиб, тўрт буклоғлик хатга яна кўз югуртирди. Хат. «Здравствуй, папа» деб бошланибди. У тагин суратга тикилди. Бу гал суратдаги аёл унга хомуш тикилиб тургандай бўлди. Бу таниш, қадрдон ва азиз инсоннинг қалбида ушалмаган не-не орзулари бордек туюлди. Бунинг учун ўзи... Йўқ, йўқ, лаънати уруш, тақдир айбдор!.. Сафарали хатни кўздан кечириб чиқди. Хат охирида Олеся деган қиз имзо чекибди. У хатни бошидан қайта ўқий бошлади. Унда Олеся ўзининг қирқ бешинчи йилнинг баҳорида туғилганини, ақлини танигандан сўнг дадам деб юргани—Микола Зэремба ўгай отаси эканини, ўздан сўнг учта укаси ўгай отасиданлигини тасодифан эшитиб қолиб, туну кун йиғлаганини, ниҳоят унинг ўз отаси фронтда ҳалок бўлгани ҳақидаги хатни ўқиб бериб уни тинчатишганини ёзибди. «Ўтган йили радиодан Ватан уруши иштирокчиси ўз фарзандларини қандай топганлиги ҳақидаги бир ҳикояни эшитиб, мен ҳам Мудофаа министривга ҳамда Ўзбекистон республикаси ҳарбий комиссариатига хат ёздим. Мана, ниҳоят яқинда Тошкентдан қувончли хат олдим. Сизни — дадамни топдим! Билмадим, сиз мени қизим, деб тан оласизми, йўқми? Укаларимнинг ота-онаси бор. Мен эсам... Ойимларнинг айтишларига қараганда, мен сизга ўхшаб кетармишман. Шунинг учун ҳам расмимизни юбордик...»

Сафарали расмга қаради. Кўрган заҳоти кимгадир ўхшатган эди-я! Ҳа, ҳақиқатан ҳам худди ўзи.

* * *

Ташқаридан Муҳаббатнинг оёқ товуши эшитилди. Сафарали хатни шошиб қўйнига тикди. Нима қилсин! Хатни Муҳаббатга кўрсатсинми, ё? Хўш, бордию айтса нима бўлади? Ахир одамнинг бошидан нималар ўтмайди? Йўқ, айтиш керак...

Сафарали ички сирлари билан курашиб, Муҳаббат иситиб олиб кирган маставанинг таъми қанақалигини ҳам, уни қандай ичиб бўлганини ҳам билмади. Унинг бугун бунчалик индамас бўлиб қолганини хотини чарчаганликка йўйиб, тезгина ўрин солди... Улар ётишди. Муҳаббат ортиқча гап гапирмас, Сафарали эса: «Хатни айтсам, ўзи оғироеқ

бўлиб юрганида ёмон таъсир қилмасмикан», деган андиша-да ўз хаёллари билан ўзи олишиб ётар эди. Нима қилсин, айтсинми? Ё... У хотини томонга ўгирилиб, энди оғиз жуфтлаганида, қўли бехосдан Муҳаббатнинг қорнига тегиб кетди. Бир нима қимирлагандай бўлиб туюлди-ю, айтмоқчи бўлган гапи бўғзида қолди. Негадир ширин энтикди. Бу энтикиш узоққа бормади. Яна хат кўз ўнгига келди. Йўқ, айтиш керак. Айтмаса бу сир дард устига чипқон бўлади.

— Муҳаббат, — деди у астагина. Муҳаббат дарровда жавоб берақолмади. Сафарали тагин ялинган оҳангда: — Муҳаббат, — деди. — Ҳалиги... ҳалиги хатнинг кимдан келганини сўрамадингиз?

— Кимдан экан? — аста сўради Муҳаббат.

— Хат... Хат...

Шу пайт эшик зарб билан тақиллаб қолди. Муҳаббат чўчиб тушди. Сафаралининг гапи бўғзида қолди. У ўрнидан апил-тапил турди-да, енгил-елпи кийиниб, эшикни очди. Қараса, эшик олдида забардаст бир йигит турибди. Уни Сафарали дафъатан таниёлмади. Ичкаридан тушиб турган нур ёруғида синчиклаб тикилди.

— Ие, Йигиталимсан?

Йигит бошини қимирлатди. Сафарали уни сал-пал ҳаяжон ва шубҳа билан бағрига босди.

— Оббо сен-ей, қандай шамол учирди? Ярим кечада.. Қаёқдан?

— Уйдан...

— Фарғонадан-а?!

Йигитали бош ирғади.

Даҳлизда Муҳаббат кўринди. Йигиталининг бемаҳал келиши Сафаралининг кўнглига бор оз шубҳа солган бўлса ҳам, у қувонган бўлиб.

— Йигитали келди, Муҳаббат, — деди.

— Ассалому алейкум, янга, — деди Йигитали нйманиб-роқ, — сизларни бемаҳалда безовта қилдим чоғи...

— Э, безовтаси бор эканми, жиян. Қани, ичкарига.

Улар ўтиришди. Муҳаббат «мен ҳозир», деб ташқарига чиқиб кетди.

— Тўғри келяпсанми? — деди Сафарали унинг келиш сабабини тезроқ билиш ниятида.

— Ҳа, тўғри уйдан.

— Тинчликми?

Йигитали бошини ҳам қилди. Сафарали ҳамон унга савол назари билан тикилиб турар эди. Йигитали ёрилди:

— Назар акани ўлдириб қўйдим...

Нима дединг?

— Назар акани ўлдириб қўйдим...

— Нега?!

Йигитали бир оз индамай ўтирди-да, бор гапни айтиб берди.

Сафарали қуролдош дўсти Расулжон билан жанг майдонида жон аямас дўст тутинган. Борди-келди қилиб туришади. Сафарали Расулжонни кига ўтган йили кузақда — Йигиталини уйлантирганида борган эди. Ўшанда зап тўй бўлган эди-да! Колхоз ранси Назар аканинг ўзи тўйга бош бўлган. Фарғона водийсига донғи кетган артистлар тўйга келишиб, роса қиздиришган... Сафарали ўшанда яхши кайф қилиб олиб, ёшгина артистка билан ўйин тушганини ҳали ҳам оғзининг таноби қочмай эслаёлмайди... Шундай яхши кунда отахонлик қилган одам, мана кўрмайсизми энди? Нима қилибди денг? Йигиталини шаҳарга механизаторлар курсига ўқишга жўнатиб, хотини Ойнисани оғир-оёқлигига қарамай, тошқин кезида ишга солибди. Оқибатда Ойниса етти ойлик боласини тушириб қўйибди. Буни қаранг! Ҳа, ахир, оғироёқ ёшгина келинни совуқда ариқ ишларига олиб чиқмасаям бўларди-ку! Йигитали ўқишдан қайтиб келиб шу ҳангомани эшитибди-ю, боласи тушмагур ёшда, Расулжон амакиси билан ҳам маслаҳат қилмай тўғри идорага бориб, стол устида турган мрамор кулдон билан Назар аканинг бошига туширибди...

— Яхши бўлмапти, жиян, — деди Сафарали хафа бўлиб. — Ўлганини қаёқдан билдинг?

— Столнинг тагидаги гиламга йиқилиб тушди, — деди Йигитали бошини баттар эгиб.

— Хўп, шундай бўпти, нега амакингга бир оғиз айтмадинг?

— Амаким уйда йўқ экан...

— Кутсанг бўлмасмиди?

— Қўрқдим.

— Ҳа, боласи тушмагур-а. Хунук иш бўлибди! — Сафаралининг бояги хат боисидаги ташвиши ҳам бир нави экан. Унинг устига бу ташвиш қўшилиб нима қилишини билмай қолди. Индамай чой ичишди. Муҳаббат гап нимадалигини чала-чулпа илғаган бўлса ҳам уларнинг оғир ташвишда эканликларини кўриб, оғиз очиб бир нима дейишга, аниқроқ сўраб олишга журъати етмади. Орадан анча муддат ўтгандан сўнг Сафарали бир қарорга келди шекилли, шартта ўрнидан туриб кийина бошлади. — Тур, кетдик.

Йигитали билан Муҳаббат ҳайрон бўлиб унга қарашди.

— Нимага анграясан? Боришимиз керак, олдини олишимиз керак. Бўлмаса иш чатоқ бўлади. Муҳаббат, Сожида холанинг қизини чақир. Бирга бўлсин сен билан.— Муҳаббат индамади. Йигитали, итоаткорона ўрнидан қўзгалди.— Бир амаллаб самолётга чиқамиз. Учувчилар билан гаплашиб бўлса ҳам...

Йигитали миқ этмай унга эргашди...

* * *

... Улар «Бўстон» колхозига кириб келишганда қуёш энди жамолини кўрсата бошлаган пайт эди. Йигитали Ширинсой устидаги яккачўпдан Сафарали билан олдинма-кетин ўтаркан, кечадан бери ичига сиғдиролмайд келаётган аламини икки оғиз сўзда ифода қилди-қўйди:

— Қачонгача пахта деб одамни унутамиз, тоға? — У Сафаралини амакиси Расулжоннинг жонажон ўртоғи бўлгани учунми, ҳар қалай, тоға дерди. Умуман, олганда, Йигиталининг гапида жон бор. «Сенинг гапинг тўғри, жиян», деб салпишанг берса борми, Йигитали оламга ўт қўйишдан ҳам тоймайди. У раисни эслади. «Бўстон»нинг раисини шу атрофда ким танимайди, дейсиз. Сафарали унинг қаттиққўллигини, пахта деганда отасини ҳам аямаслигини эшитган эди. Раисни синглиси Сожиданикага учтўрт марта келганида кўрган, суҳбатида бўлган, бир дастурхон атрофида ўтириб чой ичишганди. Бир гал нима ҳам бўлибди-ю, бир колхозчининг сигири пахтага тушибди. Уни раис кўриб қолиб, дарров сўйдирибди-да, умум қозонига солибди. Сигирнинг эгаси — эри урушда ҳалок бўлган экан. «Бола-чақамни шу сигирнинг сути билан боқиб ўтирибман», деб ялинса қулоқ солмабди.

... Улар қишлоққа кириб келганида, Сафарали Йигиталига ўғирилди:

— Сен тўғри уйга боравер, — деди жиддий. — Мен раисдан хабар олиб ўтаман.

Йигитали гап қайтармади, уйга қараб кетди. Сафарали йўлни тўғри идорага қараб солди.

У идорага келганида, ҳеч ким кўринмас, фақат ёшгина бир қиз қабулхонада машинка чақиллатиб ўтирар эди. Сафарали ундан раисни сўради. Қиз унинг далага чиқиб кетганини айтди. «Хайрият, тирик экан, ўлмабди...» — деди кўнгли таскин топиб.

— Келиб қолармиканлар?

— Қим?

— Раис-да.

— Кутиб туринг, келиб қолишар.

Сафарали эшик олдида кутди. Бир оздан сўнг кўча томондан машина гуриллагандай бўлди. «Келди!» деб ўйлади Сафарали. Чиндан ҳам идора олдига ҳаворанг «Волга» келиб тўхтади. Машина эшиги очилиб, қарсиллаб ёпилди. Салдан кейин Сафарали раиснинг қотма гавдасини кўрди. У ён-верига қарамай тўғри идорасига ўтиб кетди. Сафарали котмба қиздан рухсат сўраб, ичкари кирди. Раис рўпарадаги стол ёнида бошини эгиб, ҳорғин ўтирар эди. Столнинг бир четида чойнак, пиёла. Ўртароқда қаламдон. Чап томонда шапалоқдай келадиган мрамар кулдон... «Яхшироқ тегмаган экан, бу кулдон билан астойдил урса, одам тил тортмай ўлиши аниқ! Икки килоча бор-а. Бир худо аерабди раисни!» Сафарали раиснинг ажин тушган пешонасига, озғин юзига, қизариб кетган бўйнига қараб бир нафас тўхтаб қолди. Унинг ўнг қовоғи моматалоқ бўлиб кўкариб кетган эди. У бошини аста кўтариб, мулозамат қилди.

— Келинг.

Сафарали аста бориб, унинг қаршисига ўтирди. Гўё ҳеч нима билмагандай гап бошлади.

— Кеча боласи тушмагур... ўқишдан қайтган экан...

— Шунақа денг...—деди раис киножомуз.—Сиз билан илгари кўришган эдик, шекилли? Олмазорданмисиз?

— Худди шундай... Сожидахон синглингизнинг кўшнисى...

Раис бу гапга парво ҳам қилмади. Бир оз сукутдан сўнг, тўнғиллади:

—У жиявингизми, бошқангизми билмадим, нонкўр экан! Мен унга оталик қилган эдим...

Сафарали ҳаяжонини босиб, секин гап бошлади.

— Оталик қилган одам охиригача қилади-да...

! — Индамаганим — оталик қилганим эмасми! — раис тишларини гижирлатди.

«Устомон одам экан, — деб ўйлади Сафарали, — айб ўзида бўлмаганида нима қилишини билардику-я!»

— Оталик қилган одам ҳали туғилмаган неварасини нобуд қилмайди!

— Ҳали ўзи бола-ку, болани нима қилади? — бу гапни раис мазах билан айтди. Сафарали ғазабдан қалтираб кетди.

— Ҳа, албатта, сизга бола эмас, план керак...

— Менга қаранг, ука. Шундоғам насихатгўйларим кўп, ўзи биттасидан — Расулвой деганидан қутулолмай гаранг-

ман. Тўғри, менга план керак. Давлат мендан план талаб қилади...

Сафарали унинг гапини бўлди:

— Лекин давлат, кўзи ёрий деб турган хотинни тошқин тўсаётганингда муздай сувга тушириб ишлатгин, мактаб болаларини далага олиб чиққин, демайди-ку! Сиз фақат бугунни ўйлаясиз. Эртага кадрлар асқотиши, ўқимишли одамлар керак бўлиши хаёлингизга ҳам кириб чиқмайди.

Раис ижирганиб юзини ўгирди. Шартта ўрнидан туриб, қўлларини орқасига қилиб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Мен мана шу колхознинг қаддини кўтариш учун боримни аямаяпман,—деди у. Сафаралининг устига бостириб келиб. — Керак бўлса жонимни ҳам бераман. Уруш йиллари колхознинг бутун оғирини зиммамга олганимда қаёқда эдиларинг!

Сафарали ҳам ўрнидан сакраб турди.

— У маҳалда бизлар ҳам сизнинг тинчлигингизни ўйлаб жанг майдонида қон кечиб юрган эдик. Сиз бугун кўкрагингизга муштлаб, гўё ҳамма нарсани ўзингиз қилган бўлиб гапиряписизу, аммо ҳамма ишни қилган ўша қора кўз колхозчиларингиз! Меҳнатнинг оғири ўшаларнинг зиммасига тушяпти! Одамлардан ўзингизни ажратиб гапирманг! Улар хоҳласа шунақа чирпирак қилиб урадики, эсингизни йиғолмай қоласиз. Ҳа...

Раис кинояли кулди.

— Кўрамиз, чирпирак қиладигани қачон туғиларкин! Давлат менга бу ишни ишониб топшириб қўйибди. Мен давлатнинг айтганини қиламан...

— Бекорларни айтибсиз, — деди Сафарали ҳам бўш келмай. — Мана шу гапингиз билан давлатга тўхмат қиляписиз! Давлатнинг мақсади битта! У ҳам бўлса халққа сидқидилдан хизмат қилиш! — У кескин бурилиб эшикни шартта очди. Чиқиш учун бир оёғини ташқарига қўяётиб орқасига ўгирилди. — Ҳали бу гаплар шундоқлигича қолиб кетмайди. Кўрамиз ҳали зўрлигингизни!

У эшикни қарсиллатиб ёпди-ю, цемент зиналардан чоқ қиллаганча тушиб кетди...

Сафарали қизди-қизди билан шунча гапни айтиб юборди-ю, Йигиталиларникига борганида ўзига-ўзи ҳайрон қолди. Аслида у: «Раис ўлиб қолган бўлса, энди бу ёғи нима бўлади?» — деб ваҳима қилиб, қуролдош дўстига учрашиб бамаслаҳат иш кўришни кўнглига тугиб келган эди. Бундоқ қараса, раис балодек юрибди. Кўрққан олдин мушт кўтарар қабилиданми ё адолат юзасиданми, ҳар қалай, унинг оғзидан туядай-туядай гаплар чиқиб кетди.

Кечқурун Иигиталиларникига Расулжон ҳам чиқди. Сафарали раисга айтган гапларини бир-бир такрорлади. Расулжон бу гапларни аввалига индамай эшитиб ўтирди: «Жуда тўғри қилибсан, кўнглимдаги гапларни айтибсан. Мен ҳам яқинда роса ёғжиллашган эдим», — деди. Сафаралининг эсига раиснинг: «Шундоғам насиҳатгўларим кўп. Ўзи битта Расулвой деганидан қутулолмай гарангман!» — деган гапи тушди.

Расулжон бир оз индамай ўтириб, кўнглидаги ҳамма гапни бир оғиз сўзга жойлаб айтиб қўя қолди:

— Йўқ, ҳали бу раис билан кўп олишамиз. Болалар мактабни йиғиштириб пахта чеканкасига чиқсин, дебди. Шундоғам бу бола бечоралар олти ой ёз меҳнатдан боши чиқмайди. Уқиши чала бўлади. Кейин олий ўқув юртига бориб йиқилиб келади. Билими чала-да! Кейин ким бўш? Қишлоқ болалари бўш, ўқитувчиларининг мазаси йўқ, деган маломатларни эшитамиз. Бунга чидаб бўладими, ахир!

Сафарали унинг асабий ҳаракатларидан, куйиб-ёниб гапиришларидан шу нарсани уқтнки, у бу ҳақда раис билан кўп олишган, яна олишади! «Бунинг дарди олдида менинг гапларим жуда кўримсиз бўлиб қоларкан. Шу бўлмағур гапларни Расулжонга гап деб айтиб ўтирибман-а! Э, суф-э менга!»

* * *

...Дўстлар анча маҳалгача асабий гаплашиб ўтиришиб, ахири гап мавзуи қуролдош дўстлари: Бўтавой, Бойзоқлар ҳақида кетганида бир оз жаҳлдан тушиб, кулишиб, яйрашиб олишди. Айниқса, Бойзоқнинг окопларда қилган қилиқларини, оғзини тўлдириб: «Шўрт возьми!» деб ўрисча гапиришларини, Расулжон яхши кўриб айтадиган «Чаман ичра» ашуласини тили келса-келмаса «Шамен ишре» деб бузиб айтиб, ҳаммани кулдиришларини бир-бир эслашди.

«Бўстон»га аэродром анча узоқ бўлгани учун Сафаралини эртасига туш пайтида «Фарғона — Тошкент» поезди-га чиқариб қўйишди. Сафарали тамбурга чиқаётиб:

— Расулжон дўстим, энди сен ҳам бир боргин Олмазоримизга. Томоша қилдираман. Вақтинг бемалолроқ бўлса Бойзоқ билан Бўтавойнинг олдига ўтиб келамиз, — деди такаллуф билан. — Иигиталини... болалик қилса ҳовридан тушириб қўярсан.

— Қаникул пайтида бўлмаса, ҳозир қаёқдан қўлим тегади дейсан, дўстим. Иигиталидан хавотир олма! Биз кўпчилликмиз, — деди Расулжон уни ишонтириб.

Поезд ўрнидан жилди.

Мана поезд шу жылганича тақа-туқ, тақа-туқ қилиб кел-япти. Сафарали бўлиб ўтган гапларни қайта-қайта хаёлдан ўтказиб, худди урушга кириб чиққандай чарчади. Ҳатто, ундан ҳам баттар! У бугун ҳам қолиб, дўсти Расулжон билан, Йигитали ва унинг онаси Қаромат хола билан отамлашса бўлар эди-ку, аммо қололмади. У шу келишида Галя ва Олеся ҳақидаги ҳангомаларни айтиб, Расулжондан маслаҳат сўрамоқчи эди. Айтолмади. Нега деганингизда, уларнинг ўз ташвишлари ҳам оз эмас экан. Жоиз кўрмади. Вақти ҳам тигиз эди. Уйда Муҳаббатнинг ёлғиз ўзи қолган. Қўшни Сожида хола кириб хабар олади-ю, шундан бўлса ҳам... нима деб бўлади. Оғироёқ. Бунинг устига ҳозир ишлаётган жойидан тезроқ бўшаб, ўзи яшаб турган Олмазорга ишга келишга ваъда берган. Олмазор совхозининг парторги Нортोजи ҳар куни «Қачон бўшайсану, қачон келасан?» деб тиқилинч қилгани-қилган. Шундай пайда дом-дараксиз кетса улар нима деб ўйлашади?

Аксига олгандай купесидаги одамларнинг ярми йўл-йўлакай тушиб кетди. Гаплашадиган, бундоқ юрагини ёзадиган одам йўқ. Битта чол, қаерда тушишини ким билади дейсиз, Фарғонадан чиққандан ухлади, ҳали ҳам ухлаб кел-япти. Сафарали юраги сиқилиб ўрнидан турди. Вагон деразалари терлаган эди. Енги билан артиб «дарча» очди. Ташқарида кўм-кўк садалар лип-лип этиб орқада қолар, уфқ қон рангида, чамаси кун ботган эди. Дала, дала, дала. Табиат худди етим боладай мунгли. Одам боласи кўринмайди. Филдиракларнинг «тақ-туқ»и бўлмаса пақ этиб ёрилиб кетишинг ҳеч гап эмас. Сафарали дили баттар ган тортиб, дераза олдидан кетди. Нима қилишини билмай жойига қайта ўтирди. Нотаниш чол ҳали ҳам ухлаб ётарди. «Сассиқ чол!» У қисилиб ўзини қаёққа қўйишини билмай қолди. Шундай кунда самолётга чиқмай поездга чиққанини қаранг! Бу ҳам кўргилик-да! Ахир, бугун Сафарали учун оддий кун эмас эди-ку! У бу кунни худди янги йилни кутгандай, кутиб оларди ҳар йили.

У купесида бирпас ўтирди. Столи устидаги гижимланган қоғозларни жирканиброқ йиғиштириб, деразанинг дерматин тўсиғини тушириб қўйди. Купе ичи яна ҳам қоронғи тортиб, юраги баттар сиқилиб кетди. Ўрнига чўзилиб китоб ё журнал ўқиши мумкин эди-ю, бироқ бу ерда на китоб бор ва на бирон овунадиган нарсаси! Нима қилсин? Ё

ресторанга чиқиб юз грамм отсинми? Ҳа, шундай қилмаса виждони олдида гуноҳкор бўлади. Ахир бу кун унинг онадан қайта туғилган куни-я!

Сафарали вазмин ўрнидан турди. Ҳозир аини пайти, ресторан очик. Унинг назарида, эси бутун одам бир ўзи ичмайди. Қимни таклиф қилса экан? Аксига олгандай вагонда биронта ҳам таниш дуч келмаса-я! Ҳалиги хурракчи чблни уйготай деди-ю, кўнгли тортмади. Қўшни купедагилар ўзи бир улфат шекилли, ҳар замон-ҳар замонда у ердан кулги кўтарилади. Бир маҳал, ҳалиги кулги эшитилган купе ёнида турган қизга кўзи тушиб қолди. Сафаралининг кўнглига келган биринчи гап шу бўлдики, кўзлари катта-катта экан. Қош қорайиб, теварак атрофда ҳеч нима кўринмай қолса ҳам қиз деразага тикилиб турибди. У ногаҳон хаёлига келган бир фикрдан чўчиб тушди. Йўғ-э, қиз болани-я! Дабдурустдан нима деб ўйлайди? Силтаб ташлаши ҳам мумкин. Мулзам бўлиш ҳеч гап эмас. Ундан ташқари...

Қиз бўйдоргина, озгин экан. Борадиган жойи ҳам унча узоқ эмасга ўхшайди: кийимини ўзгартирмабди. Ё... Эҳтимол, эри ё отаси билан кетаётган бўлиши мумкин. Шундай бўлса ҳам Сафарали беихтиёр қиз томонга қадам ташлади. Қиз буни ё пайқади ё... Сафаралининг кўнглида соф ният борлигини билсайди. Нега шунақа-я, бу одамлар, дарров шубҳага боришади. Гўё нотаниш одамда нуқул ғараз бўладигандай. Ҳозир Сафарали билан бориб бир оз ҳангомалашса-ю, эзгу ҳисларини ўртоқлашса ўзига ҳам ёмон бўлмасди, бу димикқан вагонда ёлғиз зерикиб ўтирмасди.

— Менга қаранг... — Сафарали қандай қилиб гапириб юборганини билмай қолди. — Ресторанга бориб жиндек ўтирмаймизми, а?

Қиз ялт этиб унга қаради. Унинг бежиримгина бурни устига тер қалққан эди. У: «Қизиқмисиз?» дея орқасига сал тисарилди-да, тагин деразага қараб олди. Сафарали гапни бўшаштирмади.

— Бугун... туғилган куним эди...

Қиз индамади.

— Аксига олиб биронта таниш учрамаса-я...

Қиз унга авайлаброқ қаради:

— Туғилган куним, денг, — унинг товуши самимий чиқди.

— Қайта туғилган куним...

Қиз унинг бу гапига ҳайрон бўлиб, ялт этиб қаради.

— Шундай...

— Ундай бўлса бирорта улфат топиб, нишонланг.

Сафарали елкасини қисди. Улар бир оз жим қолишди.
— Зерикиб турган экансиз... — деб минғирлади Сафарали яна.

Қиз индамай купеси томон кетди. Эшикни очган эди, ичкаридан гуп этиб сигарет тутуни урилди, маст-аласт шовқин-сурон эшитилди. Қиз бурнини жийириб, эшикни чаққон ёпиб, бир оз қараб турди-да:

— Менга қаранг, юринг, кетдик, — деди.

...Вагон-ресторанда одам сийрак эди. Улар оппоқ дастурхон ёзилган столни таппаб, дераза ёнида рўпарамарўпара ўтиришди.

Сафаралига қиз яна ҳам чиройли туюлиб кетди. Буни қаранг, озғинлик ҳам шунча ярашадими кишига?

— Нима ичамиз?

— Асосан сиз ичасиз, сизнинг туғилган кунингиз...

Сафарали официанткани чақириб, ўзича таомлар буюра бошлади.

— Мен озгина ароқ ичаман, сизга жиндак вино заказ қилдим. Ҳа, айтгандек, танишмабмиз ҳам. Отингиз нима? Меники Сафарали.

— Ҳабиба.

— Ана танишиб ҳам олдик. Хафа бўлмайсиз-да...

— Йўқ...

— Тагин бу қанақа одам ўзи, деб ўйламанг. Ҳар йили шу кунни нишонлаш одат бўлиб қолган.

— Яхши одат. Қандай қилиб «қайта туғилганингизни» айтиб бермайсизми?

— Айтаман. Аввал жиндак-жиндак... — деди Сафарали мийғида кулиб. Бу маҳал официантка патнисини лопиллатиб келиб қолди. Патнисда ноёб балиқ, икра, янги бодринг ва помидордан салат... анча нарсалар бор эди.

— Вўй, шунинг ҳаммасини еймизми?

Сафарали қўлида мўъжаз графинни тутганича қимирламай қолди: «Товуши мунча чиройли бўлмаса?» Улар биринчи рюмкани Сафаралининг «қайта туғилгани» учун ичишди. Иккинчи рюмкани тезгина қуйиб, танишганликларини учун кўтаришди. Сўнг бир оз танаффус қилиб, Сафарали урушда бошидан кечган қангомаларни: Галя билан қандай учрашгани-ю, Галя уни бир ўлимдан қандай олиб қолганини... ва ана шунда ҳаётга иккинчи бор келгани — қайта туғилганини ҳаяжон билан гапириб берди.

— Ҳозир-чи, ҳозир?

— Нима ҳозир?

— Ҳозир келинойим бормилар? — сўради Ҳабиба кўзларини четга олиб қочиб.

— Бор... — ичкилик таъсир қилди шекилли, Сафаралининг кўзлари сузила бошлади.

— Яхши кўрасизми?

— Жуда!..

— Болаларингиз-чи?

— Йўқ.

— Менинг битта ўғилчам бор.

Сафаралининг дили сал ғаш тортгандай бўлди. Бу ёғини — эрини ва унинг кимлигини — суриштириб ўтирмади.

— Сиз... ёшсиз, — деб қўяқолди унинг кўзига тикилиб туриб.

Ҳабиба мийиғида кулди. У сўнги рюмка ортиқлик қилаётганини сезиб:

— Энди бас... Кетайлик, — деди. Сафарали аввалига Ҳабибага бир кўзнини сузиб қаради-да, олдида турган рюмкани бўшатиб, итоаткорона ўрнидан турди.

Улар ўз вагонларига етиб келганларида, негадир жим бўлиб қолишди. Ниҳоят Сафарали ёрилди:

— Қандай яхши. Ҳамма ерда ҳам ҳамиша шунақа бўлса!

— Қанақа? — Ҳабиба Сафаралига қараб жилмайди.

— Қанақа бўларди? Мана шунақа-да! Истаган қизингни ресторанга таклиф қилиб, дилкаш суҳбат қуриб ўтира олсанг!

— Қийин эканми? Мумкин...

— Раҳмат сизга, Ҳабиба!

— Хурсандмисиз?

— Жуда... — деди Сафарали Ҳабибанинг такаллуфидан жонланиб. — Менга қаранг, Ҳабиба. Шу... анавилар билан барибир дам ололмайсиз, бизнинг кўпеда жой бор, кўчиб қўяқолмайсизми?

— Қўшниларингиз рози бўлармикан?

— Э, бир қари чол бор холос, — у «сассиқ чол» деб юборишига оз қолди. — Уйқудан бош кўтармайди...

Ҳабиба купесига кириб, чамадончасини кўтариб чиқди. Икковлари бошлашиб, Сафаралиларнинг купесига киришди. Киришса чол йўқ. Сафарали Ҳабибага қараб елкасини қисди. Чол бирон станцияда тушиб қолганга ўхшайди. Кулиб юборишди.

Иккалови рўпарама-рўпара ўтиришгач, гап топилмай қолди. Ичкилик Сафаралининг бадан-баданини қиздириб борар, қизиган сайин у Ҳабибанинг бутун хатти-ҳарака-

тини синчиклаб кузатар, гап тополмай қийналар эди. Ниҳоят, Ҳабиба дам олиш ниятида бўлса керак, ўрнидан туриб ўзига жой ҳозирлай бошлади. Сафаралига гап топилди.

— Бегона эркак билан тунагани қўрқмайсизми?

— Нега? Сиз шунчалик хавфли одамсиз?

— Ҳар ҳолда...

— Сиз-чи? Аёл киши билан тунагани қўрқмайсизми?

Сафарали жавоб тополмай анграйиб қолди: Аммо бир оздан кейин ўзига келиб:

— Сиздан-ку қўрқмайман. Бироқ, ўзимдан...

Ҳабиба қошларини чимириб, бир қараб қўйди-да, ўтириб туфлисини еча бошлади. Энгашганида қия очиқ ёқасидан унинг оппоқ сийнаси кўриниб кетди. Сафаралининг юраги қаттиқ урди. У ўзини босиш учун бўлса керак, апил-тапил ўрнига чўзилди.

— Вой-вой ану кишини... Ечиниб ётинг, — деди Ҳабиба кулиб.

— Ҳа, ҳа. Ечиниб ётиш керак, ⁸— деди Сафарали ўрнидан туриб. — Аввал сиз ётиб олинг... Кейин мен чироқни ўчириб ётаман.

— Ҳўп. Аввал сиз чироқни ўчириб тулинг...

Сафарали чироқни ўчирди. У қоронғида тескари қараб, энтикканча қаққайиб тураверди. Вагон аллалагандай чайқалиб, гилдираклар бир оҳангда тақ-туқ, тақ-туқ қилиб борар, купе ичини аллақандай атир ҳиди босиб кетган эди.

— Бўлди, ёқаверинг... — деди ниҳоят Ҳабиба.

Чироқ ёнганда у оппоқ чойшабга ўралиб, кулиб ётарди.

— Энди сиз ҳам ётинг.

Сафарали сал ҳушёр тортиб, ўрнига ўтирди. Этигини, костюм-шимини ечиб ёнбошлади-ю, уни чиқмай қолди. Бир маҳал Ҳабибанинг товуши эшитилди:

— Хайрли тун. Яхши тушлар кўриб ётинг, Сафарали ака.

— Раҳмат, сиз ҳам...

Сафарали ўйлар эди! «Шундай ётганимнинг ўзи туш эмасмикан? Ё тавба! Бу қандай бўлли? Ўзингни бос, Сафарали!» Лекин унинг қулоғига шайтон шивирлар эди: «Қўлингни узат, галварс! Шундоқ ёнгинангда юшоқ бўлиб ётибди-я! Ухлаётгани йўқ, шундоқ узатсанг қўли қўлингга тегади... Сени кутиб ётибди!» У беихтиёр Ҳабиба томонга қўлини узатди. Унинг қўлларини топди... Мунча иссиқ бўлмаса!

— Ҳабиба... — дерди у энтикиб.

У индамади, анчадан кейин Сафаралининг панжалеари орасидан қўлчаларини чиқариб олиб:

— Сафарали ака, — деди ялинганнамо оҳангда, — жуда чанқаб кетяпман...

Сафаралида жон қолмади, ўрнидан сапчиб турди:

— Ҳозир проводникдан чой олиб келаман.

У ҳақиқатан ҳам қаёқдандир чой олиб келди. Станларга қуйиб ичишди.

— Ресторанда овқатни кўп едик-да ўзи, — деди Ҳабиба айёрона кулиб. — Мана, сиз ҳам ичинг, кейин маза қилиб ухлаймиз.

Сафарали чироқни ўчиргач, қоронғида жилмайди: қизлар ўзи айёр бўлади. Бунинг бепарволигини қара, гўё ҳеч нарсани сезмагандай!

Етишди. Сафарали тагин қўлини узатди. «Энди йўл очик».

Нима, шу қаймоқдай сийнани бағрига босса гуноҳми? Ахир у кутиб ётибди-ку! У тасаввур қилишга уриниб кўрди: парёстикда оппоқ чойшабга ўралиб ётган Ҳабиба. Йўқ, Муҳаббат шекилли? Йўқ... Бир маҳал унинг бошига Муҳаббат келгандай бўлди, туролмади. Баданлари биров калтаклаб ташлагандай зил-замбил; гапирмоқчи бўлди, лабларини қимирлатишга чоғи келмади... Ҳа, дарвоқе, бу турган Муҳаббатми ё Ҳабибамми? Қайси бири? Поезд ҳамон тақ-туқ, тақа-туқ қилиб илгарилар, Сафаралининг негадир боши айлангандай бўлар, ҳозиргина кўрганлари худди саробдай кўз ўнгида жимиллар эди...

* * *

...У ўрнидан турганида кун ғира-шира ёриб қолган эди. Жон ҳолатда сакраб турди, деразанинг дерматини тўсиғини кўтарди. Аттанг. Ёнида ёшгина жувон ётган бўлса-ю, бу эрталабгача донг қотиб ухласа! Ҳаммаси ўша лаянати ичкиликдан!

Сафарали бундай орқасига қараса, Ҳабибанинг ўрни йиғилган, ўзи йўқ. Ё тавба, бу қандоқ бўлди? Ё тушми-ди? Сафарали тепани титкилади: чамадони ҳам йўқ. Йўлакка отилди. Поезд бир маромда елиб борарди. Ҳабиба станциялардан бирида тушиб қолибди!

Сафарали шалвираб купега қайтиб кирди. Ҳабиба ўрнини тартиб билан йиғиштириб кетган эди. Дераза ёнидаги кичкина стол устида иккита стакан турар: унинг шундай ёнгинасида уйқу дорисидан бўшаган целлофан

қутичаси ётар эди. Ичида иккита-учта таблетка ҳам қолибди... Сафарали бир нимага тушунгандай бўлди: «Обо Ҳабиба-ей! Тоза бошлаб кетибди-ку».

У кечаси бўлган ишларни кўз олдига келтириб ўйлаб кўрди-ю, хижолатдан бошини чангаллаб ўтириб қолди...

* * *

Шу ҳафта ичи ёмғирдан кўз очмаган олам бугун чароғон; ўт-ўланлар ҳам, дов-дарахтлар ҳам қуёш нурда жамолини кўз-кўз қилиб, товланади. Ёз чинакамига шу бугун бошлангандай, чумчуқлар ўзларини қалин ва салқин буталар орасига олиб, гўё ногаҳоний иссиқдан нолигандай чирқиллашади. Чумчуқ пир-р этса ҳам вовиллай-ёриб жонга тегадиган занжирзада итлар ўзларини девор соясига уришиб қип-қизил тилларини осилтириганча ҳансирашади...

Сафарали ишхонасидан пиджагини елкасига ташлаб, терлаб-пишиб қайтганида Муҳаббат ҳовли ўртасидаги ёдопровод яқинида кир ювиб ўтирар эди. Сафарали бир зумгина унга тикилиб турди: Муҳаббатнинг юзлари офтобда ял-ял ёнар, қорни тиззаларига тегиб турар, назарида хотинининг аслида тикмачоқ болдирлари яна ҳам ўлишгандек кўринар эди. Ҳозир у хотинини биров у ёқда турсин, ҳатто ўзидан ҳам қизганди. «Шу ўтиришда ҳовлига бирорта бегона эркак кириб келса, нима бўлади?», деган хаёл кўнглидан лип этиб ўтди-ю, «бу қанақа ўтириш, хотин!» деёлмай:

— Шундай иссиқда-я, бай-бай-бай... — деди ачинган оҳангда. — Уф-ф олам ёниб кетди, чамамда. Қўйинг, йиғиштиринг!..

— Вой, келдингизми? Кўрмабман ҳам... — дея Муҳаббат кўпикли қўллари билан кўйлагини тузатди, атлас лозимининг почаларини пастга тортди, пешонасидаги мунчоқ терларини артди. — Озроқ кир тўпланиб қолган эди. Ювиб ола қолай деб... Ҳа, ишларингиз нима бўлди?

— Тузук, — деди Сафарали мужмалроқ қилиб. — Бир чой ичайлик.

— Ҳозир, Сафарали ака, шуни бўлай... Дамингизни ола туринг.

Сафарали индамай уйга кириб кетди. Кирди-ю, пиджагини қозикқа илиб, ўзини каравотга ташлади. Уй йиғиштирилиб, поллар ярақлатиб ювилган, дераза пардалари туширилгани учун бўлса керак, уй ичи намқоронғи, салқин эди. Сафарали учун офтобли кунга қараганда шу

Намқоронги уй маъқулроқ эди. Ҳозир унинг боши қотган. Фарғонадан қайтибдики, боши майда-чуйда можаролардан чиқмайди: Ҳабиба воқеаси... Нортожининг совхозимизга бўшаб кел, деб қилаётган хархашаси, бунинг устига...

Галина! Олеса!.. Э-ҳе! Бу ташвишлар қайси бирдан кам?

Ҳа, ҳақиқатан ҳам Сафаралига қийин бўлди. Галина билан Олеса ҳақидаги гапларни қайси тил билан Муҳаббатига айтади? «Илгари ҳам бир марта уйланган эдим. Сизга ёлгон гапирдим. Мана, энди қизимдан хат келибди», дейдими? Бунинг эшитиб Муҳаббат нима дейди? «Ҳа, яхши қилган экансиз», деб қўя қолса-ку бир нав, борди-ю, «Боринг, ўша пахмоқ соч Галинангиз билан қўша қаринг», деса нима бўлади? Бордию, ҳамма гапни ўзи айтиб қўя қолса-чи? Оғироёқ бўлиб юрганида...

1 * * *

Сафарали шу каби хаёллар билан боши қотиб юрганида хаста кўнглининг бир чеккасида умид учқуни йилт этгандай бўлди...

Нортожи Сафаралини қўярда-қўймай қишлоққа зоотехникликка таклиф қилган, ҳатто совхоз чорваси билан таништирган эди. Унинг яхшигина зоотехник эканидан хабар топган совхоз ранси ҳар кун одам юборавериб, Сафаралини жон-ҳолига қўймади. Сафарали: «Ахир мен ҳозирги ишхонамда анча ишлаганман, ҳеч қандай ёмонлик кўрганам йўқ. Нима деб бўшайман? Жавоб беришмасачи?» деса, ранс: «Бўшатмаса райком орқали илтимос қиламиз», деди. Гапининг орасида писанда ҳам қилди. «Ахир, ука, шу ернинг ўтини ўтлаб, сувини сувлаганингиздан кейин меҳнат ҳам қилишингиз керак-да!..»

Шу гапдан кейин Сафарали чурқ этолмади. Ишхонасига бориб бўшаб келишдан бошқа чораси қолмади. Ишхонасига келса, чамаси бу гаплар бошлигининг ҳам қулоғига етган шекилли, нохушроқ қабул қилди:

— Келинг, Сафарали?

Сафарали мақсадини ийманиброқ айтди. Бошлиқ столи устидаги қаламларини ўйнаб ўтириб, луқма ташламай, унинг гапларини сабр билан эшитди:

— М-да, шундай қилиб, кетаман денг?

Сафарали ерга қаради.

— Биздан бир гап ўтганмиди?

— Йўғ-э... — деди Сафарали шошиб. — Унақа гап йўқ.

— Райком нима қилиб аралашиб юрибди? — деди бошлиқ босиқ овоз билан.

— Бу раиснинг иши бўлса керак...

— Ўзингиз нима дейсиз?

— Ўзим... — деб чайналди Сафарали. — Ҳар ҳолда қишлоғимиз... яқин, бунинг устига ўз касбим...

— Хайр, бўлмаса аризангизни ташлаб кетинг.

Бошлиқнинг осонликча кўниб қўя қолганига қараганда, раис буларга ҳам қаттиқ ёпишган чоғи. «Тутган жойини кесмай қўймайдиган хилдан, дейишганларича бор экан», деб ўйлади Сафарали.

У секретарь қиз олдида ўтириб, икки энлик ариза ёзиб қолдирди-да, ундан сўради:

— Қачон келсам экан?

— Мен бугун қўл қўйдириб қўяман, — деди секретарь қиз. — Эрталарга бир хабар олинг.

Сафарали бугун эрталаб бораману, аризамга бошлиқ қўл қўйса бўшаб келаверман, деб ўйлаган эди. Афсуски, ундай бўлмади. Бошлиқнинг қовоқ солгани ҳам ҳеч гап эмас экан, бирга ишлаб ўрганишиб қолган ёр-биродарларидан қолди балога. Бири хафа бўлган, бири: «Ҳа, ёғлиқроқ жой чиқиб қолдими», деб пичинг қилган... Э-ҳе, ҳаммадан бурун анави профком аёлнинг обходнойга қўл қўймай тихирлик қилгани-чи! Ҳамманинг ўртасида:

— Келинойимиз Сафарали акамизга бой-феодалларча муносабатда бўлиб, ишдан бўшашга мажбур қилибдилар! — деб одамларни роса кулдирди. Сафаралини изза қилди. Бироқ унга нима деб жавоб қайтарсин! Бўшашининг сабабини батафсил айтиб ўтириши шартми? Бошлиққа айтди, бўлди-да!

Хуллас, Сафарали секретардан профкомга, профкомдан бухгалтерияга, қўйинг-чи, ҳатто, кутубхонага ҳам кириб обходнойга қўл қўйдириб чиқди. У кутубхонадан энди чиқиб кетаётган эди, кутубхоначи қиз чақириб қолди.

— Сафарали ака!

Сафарали орқасига бурилиб: «Нима гап?» дегандай қизга тикилди.

— Сизга хат бор. Мана...

Аслида хатдан юрак олдириб қўйган Сафарали гўё бу гапни эшитмагандай, турган жойида ҳайрон бўлиб қолди.

— Хатингизни олинг деяпман. Вой, анави кишини.

Сафарали хатни аста олиб, қўрқа-писа адресига қаради. Бирдан чеҳраси ёришиб: «Бўтавойдан!» деди-да, қизга раҳмат айтиб, кутубхонадан чиқиб кетди. У ҳовли ўртасидаги дарахт тагига бориб, хатни эҳтиётлаб очди.

«Қадрдоним Сафарали! — деб бошлабди Бўта хатни. Шу жумлани ўқиганидаёқ Сафаралининг ҳалқумига бир нарса келиб тиқилгандай бўлди. Аъзойи баданига елгил бир титроқ ёйилди. — Эҳтимол, бу хатни олиб ажабланарсан. Мен ўша ўзинг билан Украина ерлари учун жанг қилишган қуролдош дўстинг — Бўтавойман. — Хатнинг шу жойига келганида Сафаралининг кўзларидан ёш чиқиб кетди. Бир ютиниб олиб, хатни ўқишда давом этди. — Ун уч йилдан бери сени сўроқлайман, дўстим. Яқинда бир иш билан Чимкентга ўтиб, кутилмаганда Бойзоқни учратиб қолдим. Ҳали ҳам ўша-ўша қувноқлиги, ҳазилкашлиги; икки гапнинг бирида «Шўрт вазьми!» дейди. Роса отамлашдик. Қўярда-қўймай уйига олиб кетди. Барча қуролдош дўстларни эслашдик. Айниқса, Винницадаги гапларни!.. Бойзоқ сени бир марта Тошкентда кўрган экан, заводда технолог бўлиб ишлаётганини, уйланганини (келин муборақ бўлсин) айтди. Уйингнинг адресини топиб беролмади, таваккал қилиб ишхонанга ёздим. Иложи бўлса биз томонларга бир келиб кет. Айни дам оладиган пайт, дарё бўйига тушиб балиқ овлаймиз, қимизхўрлик қиламиз, ўтган-кетганларни эслашамиз. Келин болани ҳам ола кел. Жавобингни кутаман. Сени соғинган дўстинг, БЎТАВОЙ».

Сафарали хатни ўқиб бўлгандан сўнг ҳам анчагача хаёлини йиғиштириб ололмай, дарахт тагида туриб қолди. Унинг бошида нуқул Бўтавойнинг гаплари: «Айниқса Винницадаги гапларни!», «Шўрт вазьми!», «Қимизхўрлик...»

Сафаралининг иши асосан тугаган, фақат соат иккидан кейин бухгалтерияга кириб ҳисоб-китоб қилишиб, тегишли ҳақини олиши керак эди. Бугундан кейин ҳам кун бор-ку ахир, оларман, деди-да, кутиб ўтирмай тўғри уйига қараб кетди...

* * *

Муҳаббат бугини бурқиратиб кичкинагина мўъжаз рух самоварни кўтариб кирганида Сафарали ҳорғин ўрнидан туриб ўтирди. Унинг бу кайфиятини кўриб Муҳаббат аввалига ҳайрон бўлди, кейин ёқимли жилмайиб сўради:

— Тобингиз йўқми?

— Сал ланжроқман, иссиқдан бўлса керак... — деб жилмайди. Шу билан Сафаралининг паришонлиги тарқаб иштаҳа билан босиб-босиб чой ичди. Эр-хотин чой

устиди ундан-бундан гаплашиб ўтиришди. Муҳаббат гап орасида Нортожи яна йўқлаганини, кечроқ бир учрашмоқчи эканини айтди.

— Қачон келди? — деб сўради Сафарали Муҳаббатнинг терлаб, буғриқиб кетган юзларидан кўзини узмай.

— Эрталаб, сиз чиқиб кетишингиз билан.

«Хайрият, кир ювиб ўтирганида келмабди, — деб ўйлади ичида Сафарали. — Боягидай очиқ-сочиқ ўтирганида келса борми!..»

У иссиқ чойдан ҳўплар экан:

— Булардан балога қолдим шекилли, — деди.

Шу тойда Муҳаббат қўлидаги пиёлани столга қўйди-да:

— Айтгандай, анав кунги хатни кўрсатмадингиз ҳам, Сафарали ака? — деб қолди. — Қанақа хат эди, кимдан эди?

Сафарали бир нафасга каловланиб қолди-ю, ўзини тезда ўнглаб олди. -

— Э, эсим қурсин... — деб ўрнидан туриб бориб пиджаги чўнтагидан хатни олиб, Муҳаббатга берди. Муҳаббат аввал Сафаралига бир табассум ҳадя қилиб, хатни ўқий бошлади... Ўқиб бўлгунча Сафарали миқ этмай нафасини ичига ютиб ўтирди. Муҳаббат хатдан бошини кўтарганида:

— Дўстимдан... — деди фахр билан.

Бир оз сукут қилгач, Муҳаббат сўраб қолди:

— Энди Бўтавой акага нима деб жавоб берасиз?

— Қайдам... — деб елкасини учирди Сафарали.

— Идорадаги ишларингиз нима бўлди?

— Нима эди?

— Миямга бир фикр келиб қолди, агар ишларингиз битган бўлса, бир ўша ёқларга бориб, ўртоқларингизни кўриб, дам олиб келмайсизми?

— Қандай қилиб?

— Энди совхоз ишига шўнғиб кетиб дам ололмайсизми, дейман-да, — деди Муҳаббат меҳрибонлик билан. У ўзинча, Сафаралининг кейинги пайтда турли хаёллар билан боши қотиб юрганини чарчаганликка йўйган эди. — Шу кунгача чидаган совхоз яна уч-тўрт кунга чидар. Ҳа, мунча хаёл суриб қолдингиз?

— Сиз-чи?

— Мени бўри емас. Сожида опанинг қизини опкириб тура тураман.

— Йўқ, уни айтаётганим йўқ... — деди Сафарали ғалати илжайиб.

— Вой, анави кишини... — деди Муҳаббат қизариб. — Ташвиш қилманг. Ҳабиба опамлар, тагин озроқ бор, деганлар...

— Ҳабиба?! — деди Сафарали қулоқларига ишонмагандай ҳайрон бўлиб. — Қайси Ҳабиба?

— Ҳа? Жа ҳайрон бўлиб қолдингиз? Ҳабиба опамларни танирмидингиз? — деди Муҳаббат нозли кулиб.

— Йўқ-йўқ... — деди Сафарали довдираб.

— Танимасангиз, билиб олинг: Ҳабиба опам Нортожи акамларнинг хотинлари.

А?

Ҳа. У киши докторлар.

Ахир у, проводникнинг айтишига қараганда, Сирдарё станциясида тушиб қолган эди-ку? Қандай қилиб Нортожининг хотини бўлади? Ахир Нортожи бу ерга ишга ўша Сирдарёдан келмадими? Эсим қурсин! Ҳабиба онасиникига тушиб, уларни кўриб, сўнг бу ёққа келиши ҳам мумкин-ку! «Доктор дедими?» Унинг кўз олдидан аввалги кунги Фарғонадан келаётгандаги — купедаги ҳангомалар бир-бир ўтди... Стол устидаги икки стакан, уйқу дорисидан бўшаган целлофан халтача... «Тўғри, бу шумлик доктордан бошқанинг қўлидан келмайди. Дори бериб ухлатиб тушиб кетибди-я! Шу билан бирга унинг бошига бир даҳшатли фикр келди: «Ҳамма гапни эри Нортожиги оқизмай-томизмай айтган бўлса-я! Тўхта, — деди у ўзига-ўзи тасалли бериб, — нималар деб валдираяпман ўзи». Сафаралининг қулоқлари шанғиллаб кетди.

У Бўтавойникига кетиш масаласини энди пайсалга солиш — жиноят устида қўлга тушиш билан баробар, деган қарорга келди. Совхоз ишига тушгунча айланиб, дамлам олиб келиш баҳонасини топиб бергани учун ўзига Муҳаббатидан азизроқ, яқинроқ, мунисроқ киши йўқдай туюлди. У ёнма-ён ўтирган хотинини қучиб эркалади.

— Бўлмасам келишдик, — деди Сафарали қувониб. — Мен эртага ишхонага бориб, ҳисоб-китобимни қилиб келаман. Сиз қўйлақларимни ювиб, дазмоллаб қўйинг.

— Вой афанди-ей, ҳозир сизнинг қўйлақларингизни ювмай, кимнинг қўйлақларини ювдим? Фақат дазмол босиш қолди.

— Яшавор, акангнинг хотини!

— Бўлди, бўлди, суюлманг...

Сафарали ўзида йўқ хурсанд! Ун уч йиллаб кўришолмай юрган дўстини кўради-ю, хурсанд бўлмасинми ахир? Бундан ташқари Галя, Олесянинг кейинги тақдирини ҳақида ҳам дўсти билан маслаҳатлашиб олади. Шу-

нақа гапларни Бўтавойдек қадрдон дўстига айтиб мас-
лаҳатлашмаса, ким билан маслаҳатлашади! Дўсти нима
деб маслаҳат берса, шундай қилади. Кейин бу гапларни
Муҳаббатга айтадимми ё йўқми, маълум бўлади!

• • •

Эрталаб чой маҳалида Нортожи кириб келди. Нақ
Сафаралининг юраги қинидан чиқиб кетай деди. Норто-
жи унинг шубҳаси борасида гап очмагач, кўнгли жойига
тушди: «Хайрият, Ҳабиба айтмабди!» У бир оз ўзига ке-
либ, Нортожигга Бўтавойдан келган хатни кўрсатиб уч-
тўрт кунга бориб келишга қарор қилганини, агар мана
шу кунларда бормаса, кейинчалик ишга шўнғиб кетиб
қўли тегмаслигини айтди. Гапининг охирида манзират
қилди:

— Агар иложини қилсангиз ўзингиз ҳам юринг, поезд
билан атиги беш-олти соатлик йўл, — деди.

— Раҳмат, — деди Нортожи миннатдорчилик билди-
риб. — Озгина зарур ишлар бор. Бўлмаса қимиз ичиб,
ҳордиқ чиқариб келганга нима етсин. Аввал ўзингиз бир
бориб келинг, агар маъқул жойлар бўлса, кейинчалик
ойла билан: сиз Муҳаббатни оласиз биз Ҳабибани, ма-
шинага тушиб бир ҳафта ўйнаб келамиз.

— Маъқул.

— Ундай бўлса, қани кийининг. Шаҳар томонга бориб
келадиган ишим бор эди. Сизни ҳам ишхонангизга таш-
лаб ўтаман.

— Э, яшанг! — деди Сафарали. Аммо кўнглида бир
оз ўнғайсизлик ҳам йўқ эмасди. — Муҳаббат, бўлмаса сиз
у-буларни тайёрлаб туринг. Кечқурунги, соат бешдаги
поездда кетаман.

Нортожи билан Сафарали бошлашиб чиқиб кетгиди..

Сафарали уйга тушдан кейин қайтди. Келса ҳамма
нарса тахт экан. Эр-хотин ўтиришиб, бир косадан шўрва
ичиб бўлгунларича соат уч бўлди.

— Хўп, энди мен турай. Ҳадеганда тўрт ҳам бўлиб
қолади, — деди Сафарали ўрнидан қўзғалиб.

Муҳаббат ҳам турди. Сафаралининг, нимагадир, оғ-
зининг таноби қочди. Бу Муҳаббат билан хайрлашгиси,
уни бағрига босиб ўпгиси келганидан эди. Бу — Муҳаб-
батга аллақачон таниш бўлиб қолган одат. Муҳаббат
тайёрлаб қўйилган кичкина чамадонни олиб бериш учун
каравот томонга энгашаркан, Сафарали уни бағрига босиб

ўпди. Муҳаббат юзини четга буриб, бирпасгина Сафаралининг кўксига бошини қўйиб, бағрида жимгина турди. У ҳаяжонданми ё оғироёқлигиданми, тез-тез нафас олар, Сафаралининг кўйлакчан бадани ёқимли бир ҳароратдан ёнар эди.

— Эсон-омон ўтиринг, — деди Сафарали Муҳаббатнинг қулоғига. Бу гапни у қичқириб айтди, секин айтди, билолмади.

— Йўлга чиқсангиз дом-дараксиз кетадиган одатингиз бор... — деди Муҳаббат бошини эрининг кўксидан олиб. Бу гапни у жавобни ўзи бериб қўйганидан сўнг, тезроқ қайтинг, деёлмагани учун айтганини Сафарали пайқади.

— Узоғи билан уч кун...

Муҳаббат Сафаралини кузатиб уйига киргач, худди бир азиз нерсасини йўқотиб қўйгандай, нима иш қилишини билмай каравотга ўтирди. Уй йиғиштирай, супуриб-сидирай деса, таомилга кўра, уйдан биров сафарга чиққан кун орқасидан уй супурилмайди. Эртага йиғиштирадиган бўлиб каравотга чўзилди. Кейин туриб китоб ўқиди. Бир вақт қараса, кеч кириб қолибди. Чиқиб Сожида опанинг қизи — Муҳайёни чақириб келди. Улар анча маҳалгача гаплашиб ўтириб, ухлаб қолдилар.

Муҳаббат одатига кўра бугун ҳам эрталаб турди, ҳовлиларни супурди, товукларни кўчага чиқарди. Кейин ичкарига кириб, ўрнини йиғди, Муҳайёни уйғотиб, қўлига сочиқ берди.

— Ювиниб келинг, кейин чой ичамиз.

Қиз сочиқни елкасига ташлаб, ҳовлига чиқиб кетди. Муҳаббат унинг ўрнини ҳам йиғиб бўлиб, кечаги китобни столга қўймоқчи эди, стол устида ётган хатга кўзи тушиб қолди «Сафарали акам тушмагур шошилинича кечаги ўртоғидан келган хатни қолдириб кетибди, шекилли», деб ўйлаб бундай хатга қараса, бутунлай бошқача: Украина СССР, г. Винница... Зэремба, Муҳаббат қизиқиб, конвертни очиб қараса, бир қизнинг сурати... Кейин хатни ҳижжалаб ўқий бошлади...

Муҳайё ювиниб кирганида Муҳаббат бир аҳволда столда ўтирар, ранги оқариб кетган эди. Қиз қўрқиб кетди.

— Ойингизни чақиринг, — деди Муҳаббат бирор жойи оғриётгандай юзларини бужмайтириб.

Қиз эшикка отилди.

Сожида опа алпанг-талпанг югуриб кирганида Муҳаббат гилам устида у ёқдан-бу ёққа ағанар, инграр эди. Сожида опа нима қилишни билмай қолди. Ҳовлига чиқиб, қизига бақирди:

— Муҳай! Ҳай Муҳай ўлгур. Бери кел! Тез гузарга чикаб «Тез ёрдам»ни чақиргин! — У шундай деди-да, зудлик билан уйга қайтиб кирди. — Вой шўрим, бу қандай беғам эркакки, хотинининг ой-куни яқинлашиб турганида кетиб қолса...

* * *

Сафарали бу маҳалда Омонкелди номидаги колхозга қатнайдиغان пассажир машинада уйдим-чуқур, четларида қамиш, жингил ўсган сертупроқ йўлдан олдинга силжир, бақириб гаплашиб кетаётган йўловчиларнинг гапларига парво қилмас, ўз хаёли билан банд эди. Бу жойларнинг пасту баланди, ўт-гиёҳлари Винницанинг чет ёқаларига салпал ўхшар, уйдим-чуқур ерлар қовланиб, ўт босиб қолган ариқлар, ташландиқ марзалар ўша уруш йилларидаги окопларни, траншеяларни эслатар эди. У машинада чайқалиб олға силжир экан, ўша йиллардаги манзаралар кўз ўнгидан липиллаб ўта бошлади.

Винница яқинидаги бир қишлоқ. Жангчилар ҳозиргина тиним топган отишмалардан сўнг милтиқ ва автоматларини бағриларига босганларича, окопда ҳордиқ чиқаришар, атроф лойгарчилик бўлгани учун уларни бир-биридан ажратиш қийин эди. Ўзлари шу аҳволда бўлсалар ҳам ҳазил-мутойибани қўймас, кечқурунлари блиндажларда бошланган қизиқчилик оппоқ тонг отиб ҳужум бошланганида ҳам давом этар эди. Жангчилар орасида фарғоналик Расулжон тузуккина ашула айтар, айниқса унинг «чаман ичра» радифи билан айтиладиган ашуласи ҳаммага маъқул тушар эди. Бўтавой билан Бойзоқ-ку, ўзлари бир аҳволда юрсалар ҳам, кун бўйи окопда «чаман ичра»ни хиргоёйи қилганлари-қилган. Ҳатто Бўтавой душманга қарата ўқ узганида ҳам оҳангини ўзгартирмай:

— Тагин бири йиқилди, чаман ичра! — дейди.

Бунга Расулжон индамайди. Мийиғида кулиб қўя қолади. Бир гал ҳамма окопда жим ётган эди, тўсатдан ўқ узилди. Жангчилар ўқ товуши қелган томонга ялт этиб қарашди. Ўқ узган Бойзоқ экан. У окопда навбатчилик қилар эди. Бўлим командири — украин йигит Тарас Прокопенко унга ўқрайиб:

— Що це такэ? — деди.

Бойзоқ парво ҳам қилмай, аввал отган томонига бўйинини чўзиб қаради-да.

— Атқан ўғим қате кетти, шамен ишре, шўрт вазми! — деди.

— Шо? — деди Тарас унинг нима деяётганига тушунмай, кулгидан ўзларини тўхтатолмай думалаб қолишган жангчиларга қараб...

Сафарали ўтирган жойида пиқ этиб кулиб юборди. Ёнидаги йўловчи орқада ўтирган киши билан нима ҳақдадир баҳслашиб келаётган экан шекилли, бирдан ранги ўзгариб, Сафаралига ўгирилди:

— Нега куласиз?

— Ўзим, шундоқ...

Йўловчи Сафаралига бошдан-оёқ разм солди-да, елкасини қисиб, га сўхбатдоши билан баҳсини давом эттирди.

Ҳақиқатан ҳам йўловчиларнинг гаплари Сафаралининг кулоғига кирмас, ўз хаёли билан банд эди. Тагин унинг кўз ўнгидан қуролдош дўстларининг таниш башаралари ўта бошлади. Тагин ўша Расулжон, Бўтавой, Бойзоқ... Бундай пайтларда айниқса жанг кетаётган маҳалда, жангчилар учун кулиб туриб хўмрайиш, хўмрайиб туриб кулиш ҳеч гап эмас. Вазият ўзи шундай: сал отишма тўхтаса бас, ҳазиллашишади, душман тараф бош кўтарса қовоқ уюшади. Бир гал ўқ товуши тиниб турганда, Бўтавой Бойзоқдан:

— Нега мўйлов қўйгансан? — деб сўраб қолди.

— Маскировка этувге, — деди овози дўриллаб Бойзоқ.

— Бу нима деганинг?

— Қудай тағалам, шўрт вазьми, Байакенгнинг миनाव авзин бийиктев қилип жаратқан-ғўй. Сўни жосирип турувга...

Окоп ичи кулгидан янгради. Бойзоқ бўлса парвойи палак, кулаётганларга қараб:

— Нега кулесиндер? Зашем?.. — дейди.

Сафарадининг ич-ичидан кулгиси қистади-ю, ёнида ўтирган йўловчининг ўқрайгани эсига тушиб индамай қўя қолди. Автобус қир-адирларни орқада қолдириб ҳамон илгарилар, йўловчилар бир-бирларига гал бермай бақириб гаплашишар, баъзан автобус ичини янгротиб кулишар эди. Сафаралини ҳамон ўша даҳшатли йилларнинг кулги ва фожнага тўла таассуротлари тортар эди: немисларнинг Белгород — Курск томонларда бошлаган ҳужумлари.., похол тўшалган ертўла, бошидан яраланган ва ниҳоят, Галларни ўрмонга олиб боргани, партизанларга бориб қўшилгани, ярадор бўлиб қолган Бойзоқ билан хайрлашганлари...

Сафаралининг узук-юлуқ хотиралари аста-секин хира жонлана бошлади: ҳаммаёқ чанг-тўзон, қуюқ қора тутун, яллиғланган аланга. Ана, немисларнинг бир қирувчи самол-

Ети «виг-г-г» этганча шўнғиб келяпти... Сафарали беихтиёр бошини ушлаб пастга энгашди. Боши олдинги ўриндиқнинг темир суянчиғига қаттиқ урилиб, кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. Бундоқ қараса, автобус кучаниб-чираниб тепаликка чиқиб кетаётган экан. Вигиллаётган нарса ҳам автобуснинг гази экан. Сафарали ўзини ўнглаб олиб, ёнида ўтирган йўловчидан сўради:

— Биродар, Омонкелдига анча борми?

Йўловчи унга: «Тилингиз бор экан-ку оғайни», дегандек бир қаради-ю:

— Шу тепаликдан ошганимиздан сўнг...—деди. — Нима, биринчи келишингизми?

— Биринчи келишим.

— Қимникига кетяпсиз?

— Бўтавой деган оғайнимникига.

— Э, анави боғбонникига денг?

Сафарали Бўтавойнинг нима иш қилишини билмаса ҳам йўловчининг гапини бош эгиб тасдиқлади.

Сал ўтмай автобус Омонкелдига кириб келди. Тепаликдан қараган кишига қишлоқ яққол кўринар эди. Ҳандалакдек ширингина қишлоқ экан. Автобус қишлоқнинг ўртасига келиб тўхтади. Ҳамма тушди. Охирги бекатда шинамгина чойхона ҳам бор экан. Ҳалиги йўловчи тушиши билан чойхона томонга қараб юрди ва келишгангина бир норғул йигит билан гаплашди. Кейин улар аста Сафаралининг олдига қайтиб келишди, йигит у билан сўрашди:

— Салом алайкум, меҳмон!

— Ваалайкум... — деди Сафарали сал ийманиб.

— Акенемис акам ўзлари кўрсатадилар, Бўтавой боғбонникини.

Сафарали ҳайрон бўлиб ҳалиги йигитга қаради, йигит уни аста чойхона томонга бошлади. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтириб, бир чойнак чой ичишди. Ҳалиги йигит, ўтирган жойида, ўтиб кетаётган чуваккина, чўққисоқол, духоба дўппи устидан кўк қийиқчани чамбарак қилиб танғиб олган, енгил кулранг куртка — белидан белбоғ боғлаган бир чолни олдига чақириб, Сафаралини таништирди.

— Меҳмон. Бўтаникига келибди.

— Ҳа, тузук-тузук, бахтли бўлинг...— деди қария қўлларини кўксига қўйиб такаллуф билан.

— Энди гап бундай, Умрзоқ ота. Мен бир иш билан шаҳарга тушиб кетяпман, — деди ҳалиги йигит. — Шу автобусда...

— Ҳай, ҳай, йўлингизни берсин, — деди чол ҳамон кўксидан қўлини олмай.

— Икки-уч соатлардан кейин қайтиб чиқаман. Энди, оқсоқол, меҳмонни Бўтаникига ўзингиз бошлаб борасиз-да.

— Ҳай, жоним билан...

— Бўта уйида эмасдир-ов?

— Уйида бўлмаса полизда бўлади-да, — деди чол. Кейин Сафаралига қараб, қўшиб қўйди: — Ҳа, зап келиб-сиз-да, меҳмон.

Ҳалиги порғул йигит у ёқ-бу ёққа аланглаб, бирдан йўлнинг нариги чеккасида велосипедда келаётган ўн-икки-ўн уч ёшлар чамасидаги болани кўриб қолди-да, чақирди.

— Бери кел, Қувондиқ!

Бола унинг олдига келиб, велосипедидан тушди.

— Сен учиб бориб, Бўта акагни айтиб кел. Уйингизга меҳмон келди, дегин. Хўпми?

Бола сал эриниброқ «хўп» деди. Кейин ҳалиги йигит, негадир чўнтагини ковлаб, янги эллик тийинлик олди-да, болага чўзди:

— Ма, мана бу чақани ол. Уч энди!

Бола велосипедига мушукдек сакраб, шахт билан педални босди. Чол ҳиҳилаб кулди:

— Аканемис ака ишди кўзини билади.

— Энди сизлар бораверинглар. Шаҳардан вақтлироқ чиқсам, мен ҳам бораман.

— Ҳай, — деди-да, Умрзоқ ота Сафаралини бошлаб йўлга тушди.

«Туппа-тузук йигитнинг исми Аканемис бўлгани нимаси?!» деб ўйлади Сафарали йўл-йўлакай сабабини Умрзоқ отадан сўрашга ботинолмади.

Бўтавойнинг ҳовлиси гузардан унча узоқ эмас, бор-йўги беш-ўн минутлик йўл экан. Улар кириб келишганда ҳовлида тўладан келган, келишгангина бир аёл юрарди. Нотаниш одамга кўзи тушгач, бир оз ҳангу манг бўлиб турди-да, тортиниброқ пешвоз чиқди.

— Меҳмонни кутиб олинг, Ризвон келиним, — деди Умрзоқ ота Сафаралига ишора қилиб. — Бўтавойди ўртоғи экан. Ўзбекистондан...

Ризвоннинг чеҳраси очилиб кетди.

— Сиз Сафарали ака эмасмисиз?

Сафарали қимтиниброқ бош силкиди. Улар худди илгаридан таниш одамлардай сўраша кетишди. Ризвон: «Мен ҳозир», деб уйга қараб чопди. Бу маҳалда Сафарали билан Умрзоқ ота ҳовлини томоша қила бошладилар: ҳовли чорсигина, шиннамгина экан. Уй кунгайга солинибди: анча кўркам, олди айвонли, берироқда ёғочдан сўри, сўри атрофи турли-туман гул, райҳон, жамбиллар билан яшнаб ту-

рибди. Ҳозиргина сув сепилган шекилли, уларнинг япроқларидаги кўз ёшидек томчилар қуёш нурида товланар, атрофга кишини маст қилувчи райхон ҳиди таралар эди. Сўридан тахминан бир ярим-икки метрлар чамаси бериди қалампир, помидор гуж-гуж ҳосилини кўтаролмай турар эди. Ҳовли этагида молхона, узун бостирма, сомонхона... «Бўтавой ўртоғим анча тузук бўлиб қолибди», деб ўйлади Сафарали.

Шу маҳал Ризвон уларни ичкарига таклиф қилди. Сафарали ҳурмат юзасидан отага йўл берди.

— Қани, марҳамат, Умрзоқ ота!

— Қани, қани, меҳмон... Ҳай, шундайми? Бахтли бўлинг...

Улар саранжом-саришта, озода, салқин уйга кириб ўтиришгач, Умрзоқ ота фотиҳа қилди.

— Хуш келибсиз, — деди Ризвон илтифот билан.

Улар энди бир-икки пиёладан чой ичган ҳам эдиларки, ташқаридан эркак кишининг товуши эшитилди.

— Ана, ўзлари ҳам келиб қолдилар, — деди Ризвон эшик томонга қараб.

Сафарали ўрнидан учиб турди. Эшикдан Бўтавой қулочини ёзиб кирди. Икки қадрдон дўст худди ёш болалардек кучоқлашиб, орқаларига қоқишиб, ҳидлашиб кўришишди. Икковларининг ҳам кўзлари намланди. Буларни кўриб бир чеккада турган Ризвон ҳам кўзига филт-филт ёш олди. Умрзоқ ота бўлса намланган кўзларини булардан олиб қочди. Ўтиришди. Сафарали ўртоғига қараб кўзларига нишонмас, нуқул: «Оббо Бўтавойей!», дер эди.

— Буни қара ҳали ҳам ўша-ўша Сафаралисан, — дерди Бўтавой.

— Сен ҳам... Чакка сочларингга сал оқ оралабдими? — дерди Сафарали.

— Қўй, хотинимнинг олдида унақа дея кўрма!

Чой ичиб бўлингач, Бўтавой ўрнидан турди-да, тахмонда турган қора амиркон қинли чуст пичоғини олиб, Умрзоқ отани ташқарига имлади. Ота ўрнидан туриб: «Ҳай, ҳай», деганича ҳовлига чиқиб кетди. Бўтавой Сафаралига, «ҳозир» деди-ю, отанинг кетидан ташқарига чиқди. Бир минут ҳам ўтмай қайтиб кириб Сафаралининг олдига чўкка тушди.

— Оббо сен-ей! Демак, хатни олибсан-да?

— Олдиму йўлга тушдим.

— Яша, оғайни! Жуда хурсанд қилдинг-да: — Бўтавой тахмондан иккита ёстиқ олиб, Сафаралининг ёнига ташла-

ди. — Ёнбошла, дўстим. Беш-олти соатлаб поездда ўтириш осон эмас. Толиққандирсан.

— Унчалик эмас...

Улар ёнбошлашишди.

— Ҳалиги Аканемис юборган бола бориб айтса ишонмабман...

— Вей, менга қара, туппа-тузук одамнинг исми шунчалик расво бўладими, а? — деб қолди Сафарали тирсагини ёстиқдан олиб. — Ким топган бу исмни?

— Раисмиз.

— Раис?!

Бўтавой бош ирғади.

— Қандай қилиб?

— Ўзи келади, ўшанда сўрайсан, — деди Бўтавой кулиб.

Сафарали ҳам эжакилаб сўраб ўтирмади. Бирор гап бўлса керак-да, деб ўйлаб, елкасини қисиб қўя қолди. Сал ўтгандан кейин:

— Ҳа, айтгандай, Бойзоқнинг аҳволи қалай экан? — деб сўраб қолди Сафарали.

— Ҳали ҳам ўша-ўша Бойзоқ. Ҳозир бир бошдан айтиб бераман, — деди-да ўрнидан туриб ҳовлига чиқиб кетди. Ташқарида кимлар биландир гаплашди. Кейин сўри яқинидаги қудуқ чиғирининг «ғийт-ғийт»и эшитилди. Бир зум ўтмай оғзи берк оқ капрон бидон кўтариб кирди. — Эсим қурсин. Қудуққа ташлаб қўйган эдим... Қудуқ беминнат холодильник-да, ёзда!

Бўтавой шошмай сочиқ билан капрон бидоннинг устини артди, кўпиргунча чайқади, сўнг идишнинг қопқоғини бураб очди. Антиқа бир ҳид гуп этиб димоққа урилди.

— Ия!.. Қимизми?

— Қўлбола... — деб жилмайди Бўтавой. Сўнг икки пиёлага тўлдириб қуйди. Қимиз юзига майда кўпикчалар қалқиб, жимир-жимир қилар эди. — Қани, сипқор!

— Ҳеч нарса қилмасмикан?

— Қўрқма.

— Азбаройи шифо... — Сафарали бир кўтаришда пиёлани оқ урди, тамшаниб лабларини ялади. — О, зўр! Муздай, а? Қудуқда туриб шунчаликми?

Бўтавой ҳам қўлидагисини шимириб бўлиб, бош ирғаб қўйди. Кейин бир нарсани эслагандай:

— Хўш, ҳали гап нимага келиб тўхтаган эди? — деди сочиқ билан лабларини артар экан. — Ҳа айтгандай, Бойзоқ ҳақида эди-я? Мен уни Чимкентда учратиб қолдим. Икки-уч йилдан бери шу боғбонлик деган дардисарни органиб олганман.

— Боғбонликнинг нимаси ёмон?

— Мен боғбонликни ёмон деяётганим йўқ. Қилаётган ишинг олға босмаса, боғ-роғнинг кенгайиб, ҳосили ортмаса — бу ёмон! — деб бир оз сукут қилди Бўтавой. Сафаралининг ҳайратланганча оғзига тикилиб турганини кўриб, гапини улаб кетди. — Қани, айт-чи, бу йил ўтқазган бир гектар кўчатнинг келаси йилгача бир ярим гектар боғ бўлмаса, яхшими? Бу йил олган ўн тонна ҳосилингга келаси йилда бир килограмм ҳам қўшилмаса, бу ишингнинг олға босганими?

— Гап кўламида бўлса кенгайтиравермайсанми?

— Жон деб кенгайтирар эдим. Аммо раисимиз... Бунинг устига сувдан камчилмиз. Ишни бир амаллаб бошлаганимизда дарёда сув тузуккина эди. Ҳамма ўтқазган кўчатларимизни бир туя чиғир бемалол сув билан таъмин қилар эди. Сал кенгайтирган эдик, туя жонивор куни-туни гичирлаб ишласа ҳам таъминлай олмай қолди. Устига-устак дарёнинг суви уч йил аввалгидай эмас, тортила-тортила товонига тушиб кетди.

— Нега?

— Нега бўларди? Йўл-йўлакай бўғиб олавериб жон-ҳолига қўймаяпсанлар-ку, бу дарё бечорани. Билмадим, оқибати нима бўлади? Агар шундай аҳволда кетаверса, Орол денгизи қуриб қолади, деган гаплар бор, — деди Бўтавой куйиб-пишиб. Сафарали кутилмаганда тарсаки келиб теккандай қизариб, илжайиб ўтирарди. Бўтавой пилаларни яна қимизга тўлдириб, гапида давом этди: — Ахири ўйлаб-ўйлаб, моторли насос сотиб оладиган бўлдик. Раисни зўрға кўндирдик. «Девор миниб ўрганганга от ёқмайди», деган гап ҳақ экан, оғайни. «Ўша туя чиғир ҳам бўлаверади», деб аввалига роса оёқ тиради раис. Биз кўпайишиб кетдик: Умрзоқ ота, Аканемис, парторгимиз, коммунистлар... Ниҳоят, кўндирдик. «Лекин бир шартим бор: ҳамма ҳужжатларни тўғрилаб бераману, насосни ўзинг бориб олиб келасан», деди раис. Мен жон-жон деб кўндим. Чимкентдан олиб келишимиз керак экан. Ҳужжатларни олиб Чимкентга бордим. Раис: «Оближрокомга кирасан, ўша жойда лимит бўйича битта насос олишингга рухсат беришади», деб тайинлаган эди.

Мен раис тайинлаган ерга бориб, нима қиларимни билмай бошим қотиб турганда, йўлакнинг у бошидан биров мен томонга кела бошлади. Оёқ олиши танишроқ. Кўзимга иссиқ кўринди. Айниқса мўйлови... Қарасам, ўзимизнинг Бойзоқ! «Бойзоқ!..» дедим кўзларимга ишонқирамай, «Бўтабоймисинг? — деди у ҳам қучоғини кенг ёзиб. — Айналайин боврим, амансингба?..» Шундай қилиб иккаламиз

Ўпишиб кетдик. Ўтган-кетганлар ҳайрон. «Ай, шўрт побери, неғиб журсин бул жерде?», деди мўйловини силаб. Мен нима учун келганимни айтдим. «Сўлма бар шаруанг? Шепуха! — деди у мени қўлтиғимдан олиб. — Ал энди саган насос керак бўлса авели авулга журесинг. Авулга барип шай ишип, кемпиримди кўрмей кеттинг барғуй шўрт вазми, насости алип бўпсинг...» Уйига бормай бўлармиди у шайтоннинг? Бордим. Анча тузук яшар экан. Аёли билан ҳам ҳазиллашавериб, кўз очирмас экан.

— Қариб қолибди-я?

— Мўйловига, сочларига оқ оралаган. Уйда бир соатлар чамаси бўлиб, ўтган-кетган гаплардан сўзлашдик. Сени Тошкентда кўрганини айтди. Ишхонангнинг адресини олдим. Бало, бало! Қизиғи шундаки, Бойзоқ область ижроия комитетининг хўжалик бўлимида ишларкан. Хуллас, ишимни битириб берди. Область базасидан «Андижанец» деган янги моторли насосни олиб қайтдим... Эртага кўрсатаман.

— Тузук ишлаётибдимиз? — деди Сафарали эснаб.

— У, ишлаганда қандоқ! Анча ишимиз юришиб кетди. Ушанда сен томонга бир ўтиб келай ҳам дедиму, насосни ўлжа кўриб, тезроқ қайта қолдим, — деди Бўтавой ўрнидан туриб. У дераза пардасини туширди. — Кун аста-секин исиб келяпти. Қани тагин бир пиёладан ичайлик, кейин сен ҳам бирпас чўзилиб ол. Кечаси билан йўл юриб келгансан.

Чарчаганиданми ё ичига қимиз кирганиданми, Сафарали сал бўшашиб эснаб ўтирган бўлса-да, чўзилишдан ийманиб:

— Йўғ-э, гаплашиб ўтирамыз, — деди.

Улар пиёлаларни бўшатиб дастурхонга қўйишлари билан қўлларини артиб Умрзоқ ота кириб келди.

— Ҳа, отахон, қалай? — деди Бўтавой ўрнидан туриб.

— Тузук, тузук. Яхши боққан экансиз, бахтли бўлсин... — деди Умрзоқ ота чўққи соқолини силаб.

Бўтавой ўзини тугулмай кулиб юборди. Сафарали ҳеч нарса тушунмади.

— Эшитдингми, Сафарали? Бир барра кўзи бор эди, ота ҳозир шуни саранжом қилиб кирди. Қалай, деб сўрасам: «Тузук, бахтли бўлсин», деяпти. Ҳа, териси шилиниб, кабоббоб бўлганидан кейин бахтли бўлиб қаёққа борарди?..

Сафарали ҳам кулди. «Бу чолга «Бахтли бўлсин» одат бўлиб қолган экан-да», деб ўйлади. Отанинг сал хижолато-муз қизариб ўтирганини сезиб, унинг ёнини олди:

— Ота тўғри айтади. Ҳамма яхши нарса одам учун яратилади. Шундай бўлгандан кейин ўша нарса мўлжаллан-

ган жойига ўринли ишлатилса, бахтли бўлганида! Шундай эмасми?

— Жуда ҳақ гапирдингиз, меҳмон, бахтли бўлинг, — деди Умрзоқ ота хижолатдан қутулганидан яйраб кетиб.

— Баъзан жининг суймайдиган одамнинг ҳам келиб қолиши бор. Асраб қўйган нарсанг шунга буюрса... Ҳай, ҳай, увол кетади. Бахтсиз бўлгани шу-да!

Бўтавой уч пиёла тўлдириб қимиз қуйди-да:

— Қани, олворинглар, шу ҳам бахтли бўлсин, — деди.

Улар кулиша-кулиша қимизни симириб бўлганлари-да эшикдан бир найновгина бола кириб, одоб билан салом берди.

— Бизнинг ўғил, — деди Бўтавой. — Назиржон...

— Бахтли бўлсин...

— Нечанчи синфда ўқийсан, ўғлим? — сўради Сафарали у билан қўл бериб кўришгандан сўнг.

— Тўққизинчида, — деб жавоб берди. Назиржон овозини дўриллатиб.

«Йигитча бўлиб қолибди», ўйлади Сафарали.

— Буни қаранг, дарровда соат икки ҳам бўлипти-я — деди Бўтавой ўрнидан туриб: — Қани ўғлим, бу ёққа юр-чи.

Ота-бола бошлашиб чиқиб кетганларида Сафарали ўйлар эди: «Қара, умр ўтиб кетаверар экан-да! Кечагина фронт окопларида, ғалабадан сўнг уйимизга қайтсак, бола-чақа орттирсак, деб юрган йигитнинг ўғли бу йил тўққизинчи синфда ўқияпти. Тўққизинчида! Тўққиз... Тўхта, нега тўққизинчида ўқир экан?.. — У ўзича хомчўт қилиб кўрди.— Етти ёшида мактабга кирган бўлса... тўққизинчида ўқиётган бўлса, тўққизу етти — ўн олти. Хўш эллик саккиздан ўн олтини чегирдик дейлик. Қирқ икки! Ия! Қирқ учинчи йилда, ҳали уйланмаганман, деган эди-ку».

Сафарали шу ўйлар билан банд эди. Умрзоқ ота унга гап уқтирар эди:

— Умридан барака топсин, ҳа. Бўтавой яхши бола чиқди. Ийманиб юриб кўрган бахтдан, ҳақиқат учун чекилган машаққатни афзал кўрадиганлардан. Ҳа...

«Менинг Олесям ҳам еттинчи синфда ўқиётган бўлса керак», деб ўйлади Сафарали.

— Дарё бўйида ётган партав ерни уч йил ичида жаннатга айлантириб юборди-я, — дерди Умрзоқ ота давом этиб.— Айтганини қилмай қўймайдиган, ориқ гапириб семиз чиқадиганлардан. Ҳа.

«Олесям жавобимни кутиб ўтиргандир. Галя нима ҳаёл-да экан?» деб ўйларди Сафарали.

Умрзоқ ота ҳамон гап уқтирарди:

— Бу ишларнинг ўзи бўлмади. Раис билан кўп олишди. Раис ҳам жуда ошиб кетган эди ўша пайтлари. «Қўй» дейдиган хўжаси ҳам, «ҳой» дейдиган аммаси ҳам йўқ эди. Бўтавойлар аскарликдан қайтди-ю, жиловлаб олишди... Ҳозир булар кўпчилик. Ҳа, бахтли бўлишсин...

Сафарали хаёлини йиғиштириб олиб, Умрзоқ отанинг гапини чала илғаб қолди.

— Лаббай?

— Аканемис ҳам бирга эди ўшанда.

— Қаерда бирга эди?

— Боғ ташвиши бошланганда-да...

Шу маҳал уйга Бўтавой бояги норғул йигитни бошлаб кириб келди. Гап билан бўлиб, булар пайқашмади.

— Ҳамма ташвишни бошлаган ўзингиз, оқсоқол, — деди Бўтавой ўтираётиб.

— Келинлар, келинлар, — деб Сафарали жойидан кўзгалмоқчи эди, эшикдан кирган йигит қўймади, у:

— Кўзғалманг, ўтираверинг, ака. Ҳа, қалай, зерикмай ўтирибсизми, меҳмон? — деганича, дастурхоннинг бир чеккасига чўккалади. — Нимани гапиряпсиз, оқсоқол?

— Ўша, ҳалиги, боғ мижаросини-да...

* * *

Эллик бешинчи йилнинг илк баҳори эди. Қишлоқ урушдан сал аввал барпо этилгани учун ҳали бу ерда боғ-роғ йўқ, мевани фалон пўлга узоқдан, шаҳардан ташиб ейишга тўғри келар экан. Бўтавой айтганидек, ўша пайтда ҳамма ташвишни Умрзоқ ота бошлабди. Тўғрироғи, тутантиригини Умрзоқ ота тутатибди-ю, бу ёғини Бўтавойлар алангалатибди. Унда Бўтавой мол фермасида ишлаб юрар экан. Бир гал боғ ҳақида гап чиқиб кетганда, Умрзоқ ота «Шу ишни зиммангга олмайсанми? Қачонгача болаларимиз мева деб шаҳарга кўз тикиб ўтиради, отангдан мол қолгунча тол қолсин, деган», дебди. Шу гап баҳона бўлибди-ю, бу ёғи «газак» олиб кетибди. Бу гап колхоз правленисининг муҳокамасига тушганда, раис оёғини тираб: «Давлат бизга пахта учун план берган, дарахт учун эмас», деб туриб олибди. Мажлиснинг охири жанжалга айланиб кетибди. Бўтавойлар ўзларнинг фикрларини қаттиқ туриб ҳимоя қилишибди. Бу гал ҳеч нарсани ҳал қилиб бўлмабди. Кейин бу масала колхознинг умумий мажлисида кўтарилибди. Тағин раис тихирлик қилибди. Колхозчиларнинг кўпчилиги Бўтавойлар томонига ўтиб кетганига қарамай, уруш даврида ва урушдан кейин ҳам мушугини пишт дей-

диган одам топилмай, ўзи хон, кўланкаси майдон бўлиб қолган раис одамларнинг гапи ҳақ эканлигини билиб турса-да, ҳозир рўйхуш берса, бийлиги қўлидан чиқиб кетадигандай, ўшқиришга ўтибди:

— Давлат менга план берган. Пахта плани! — дебди у кўкрагига муштлаб.

— Давлат плани ёлғиз сизга берган эмас, — дебди ўрнидан туриб Бўтавой. — Бизга ҳам берган, мана бу ўтирган қора кўзларга ҳам берган...

Раиснинг анча ёлдан бери қаттиқроқ эшитган гап — шу экан. У сал бўшашиб:

— Ўртоқ колхозчилар, тушунинглар, ахир, мен партия солдатиман. Партия нимани буюрса, шуни қиламан, — дебди куйиб-пишиб.

Бу гапни эшитиб ҳамма жимиб қолибди. Мажлис аҳлининг ўртасидан бир келишгангина йигит қад кўтарибди. У Рустамжон экан.

— Раис, ҳали сиз «партия нимани буюрса шуни қиламан», дедингиз. Ундай бўлса анави алвонга ёзилган шиорни олиб ташлайлик, — дебди у босиқлик билан. Ҳамма гур этиб саҳна пештоқида турган алвонга қарабди. Унда: «Партия ва халқ бирдамдир!» дейилган экан. — Биласизми, бу нима дегани? Бу, халқ билан партиянинг бирлиги, фикри бирдир, дегани. Сиз бўлсангиз, партияни халқдан ажратиб қўяяпсиз. Партиянинг фикри халқнинг фикри, халқ муддаоси партия муддаоси эканини унутмаслигимиз керак.

Шу жойда раиснинг обрўси сал дарз кетибди. У ўзининг бийлигини сиёсат билан ўтказмоқчи бўлган экану, бўлмабди. Саводи калталик қилиб қолибди. Шундай бўлса ҳам ҳозир индамай ўтиришлик, қолган обрўсини ҳам чилчил қилиш билан барабар эканини сезиб, гапида давом этибди:

— Ҳар ҳолда маслаҳатли тўн тор келмайди. Мен райондагилар билан бир кенгашай.

— Шуни ҳам кенгашиб ўтирадимми? Ер ўзимизники бўлса, сув ўзимизники бўлса... — дебди кимдир.

Яна Рустамжон ўрнидан турибди.

— Биз нотўғри иш қиляпмизмики, райондан рухсат сўраймиз, — дебди у қизишиб. — Бу аҳволда салдан кейин кетмонга даста қилиш учун ҳам райондан рухсат сўраймиз. Ахир боғ-роғ экономический жиҳатдан...

Рустамжоннинг гапи бўғзида қолибди; бу гап раисга тегиб кетибди. У титраб-қақшаб ўрнидан туриб:

— Бемаҳал қичқирган хўрознинг бўйни узилади! Ҳад-

дингдан ошма, бола! Аканемислигингни бошқа жойда қиласан, — дебди.

Одамлар қийқиришиб кулишибди. Бу гал раиснинг Рустамжонни бемаҳал қичқирган хўрозга ўқшатганигани ё «экономист» сўзини бузиб, аканемис деб айтганига кулишибдими, буни билиб бўлмабди.

Мана, уч йил ўтибди. Хўроз ўз вақтида қичқирган экан, боши ҳам узилмабди, қайтанга иши ривож топибди. Ўша вақтда оддий табелчи экан, ҳозир партия ташкилотининг секретари бўлибди. Боғ-роғ ҳам гуркираб кенгайиб кетибди. Бироқ шуниси ёмон бўлибдики, одамлар уни ўша мажлисдан бошлаб «Аканемис» деб атаб кетишибди. Қолхозда ўз исмидан кўра бу исми машҳурроқ экан. Ўзи ҳам бу исмга кўникиб кетибди. Қишлоқда бирор иш мужмал бўлиб турган бўлса, «Рустамжон айтди», деса битмаслиги мумкин экану, аммо «Аканемис айтди», деса битмай қолмас экан...

Бу воқеаларни Бўтавой ўзича гапириб берди. Ўтирганлар гап билан бўлиб, вақт тушдан оғиб, дераза пардаларнинг, деразаларнинг очилганини ҳам, Назиржон оёқ учуда юриб кириб янгилик тариқасида беш-олтита помидор, бодринг, иккита ҳандалак ташлаб чиқиб кетганини ҳам, косаларда шўрва тортишганини ҳам сезишмади. Сафаралини хаёл элтган нуқул Расулжонни ўйлайди. Назар аканинг кўрслиги кўз олдига келади.

— Қани, марҳамат, шўрвага қаранглар,—деб мулозимат қилди Рустамжон. Кейин бир ҳўплаб, бошини чайқади. — Совиб қолаёзибди.

— Э-ҳа, айтгандек... Манави янгиликларни қаранг, — деди Бўтавой.

— Яхши ҳамки сиз келдингиз, Сафарали ака. Бўлмаса бу қурумсоқ бизларга ҳидини ҳам сездирмасди,—кулди Расулжон. Кейин пиёлаларга бир-бир қимиз қуйиб чиқди. — Қани, шуни олиб юборайлик, кейин шўрва жуда кетади-да!

Бўтавойдан сўнг Сафарали ҳам тортиб юборди. Тортишга тортди-ю, башарасини бужмайтириб:

— Бу нима бало? — деди.

Рустамжон Умрзоқ ота томонга ишора қилиб: «Тис-с!», деди. Сафарали: «Қурмағурлар, қимизга оқидан қўшишибди-да!» деб ўйлади-да, бундан аввалги пиёлаларда нима учун фарқига боролмаганига таажжубланиб шўрвадан босиб-босиб ичди. Анча қизиб қолибди шекилли, буни ўзи ҳам сезади-ю, аммо негадир беихтиёр хурсандчилик қилгиси, гапиргиси кулгиси келади...

Сафарали:

— Ҳали ҳам ўша раисми? — деб сўраганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

— Ҳа, ўша, бироқ ҳозир тузук бўлиб қолган. Бемаслаҳат иш қилмайди, — деди Рустамжон. — Кейинги пайтларда шу нарсага ақлим етдики, ҳадеб райондаги баъзи амалдорлар тергайверганидан кейин ҳам раис бечора юрак олдириб, орқа-олдига қарайверадиган, ялтоқ бўлиб қолган экан. Баъзан биз уни тушунмасдан, ҳадеб бечорани ёмон-отлиқ қилиб юрар эканмиз...

— Бу нима деганинг? — сўради Бўтавой.

— Битмай қолган ишларга ҳадеб раис айбдор бўлавермайди. Ақалли, шу айбнинг ярмига райондаги баъзи раҳбарлар ҳам шерик деганим, — деди Рустамжон дона-дона қилиб.

Улар яна бир пиёладан бўшаттишди. Қизиқ устида нима қилиб бўлса ҳам, бирор гапда дўстини мот қилиш пайида ўтирган Бўтавой Рустамжоннинг айбини топгандай:

— Хўш, сен нима учун ёш боланинг қўлига пул бердинг. Ёш болани пулга ўргатиб бўладими? — деди.

— Ундан кўра, афандига ўхшаб: «Нега холангнинг қизига атлас иштон олиб бермайсан?» деб қўяқол! — дея ҳайрон бўлди Рустамжон. — Қайси пул? Қанақа пул?

— Ҳи-ҳи-ҳи, омон бўлгур, — деб кулди Умрзоқ ота. — Боя эрталабки... ҳалиги, отинг қурмагур, Жўра чопонийртарнинг ўғлига пул берганингизни айтаётибди.

— Э-ҳа, — деди Рустамжон эслаб. — Бу киши келган эканлар. Бориб Бўта акангни айтиб кел, десам қийшанглади. Кейин эллик тийин бердим. Учиб кетди. Бунчи, оғайни, биз «экономист»ларнинг тилида моддий рағбатлантириш, дейилади! Тушунарлими?

— Тушунарли! — деди Бўтавой кинояомуз, — Сенлар ҳам моддий рағбатлантиришни биларкансанлар-ку, а?

Рустамжон Сафаралининг кўзини шамғалат қилиб, Бўтавойга «каланг борми ўзи?», деган маънода кўрсаткич бармоғини чаккасига нуқди. Сафарали бу гаплардан беҳабар, хаёли ўша Фарғонада: Йигиталида, Расулжонда эди... Бу ердаги бўлиб ўтган гаплардан билиб, туйиб олгани шу бўлди: Расулжон ёлғиз! Бир ўзи! Агар атрофида мана бу Бўтавойга, Рустамжонга ўхшаган қўллаб-қувватловчи одамлари бўлганидами, Назар акани аллақачон эгиб, одамларни ўйлайдиган қилиб олган бўлар эди... У шу ҳақда ўйлаб ўтириб, кайфи ошиб қолибди шекилли бирдан:

— Расулжон ёлғиз! — деб юборди.

— Э, айтгандек, Расулжон борми оламда? — сўраб қолди Бўтавой.

— Юрибди Фарғонада, чаман ичра...

Мастлик — ростлик, деганларидай, Сафарали бор гапни айтди-қўйди. Расулжоннинг ёлғизлигини ҳам, Назар аканинг қўрслиги-ю, Ингиталининг қилиқларини ҳам... Ҳаммасини айтди!

Боядан бери сирини бой бергиси келмай ўтирган Рустамжон, Сафаралининг гапларини эшитиб: «Э, бу гапларнинг олдида бизнинг раиснинг «ишлари» жуда жўн экан-ку» деб ўйлаб, ўзига-ўзи тасалли берган бўлди. «Бўтавой бечоранинг оғзини бекорга боғлаб ўтирган эканман. Айта-верса бўлар экан», деди ичида. У вазиятни бир оз енгиллатиш учунми, ё бу қўшиғининг тагида бирор гап борми, аста хиргойи қилди:

Ҳар элнинг одати бошқа,
Итлари қора, қашқа...

Улар бир-бирларини жуда тушунишган эди. Хиргойидан сўнг бир-бирларига маъноли қараб олдилар-да, бирдан хахолаб кулиб юбордилар.

Умрзоқ ота соқолини селкилатиб кулар экан:

— Бизда Аканемис ҳам гапди ўзагидан портлатади-да! — деди.

Назиржон кириб, ҳовлига — сўрига жой қилишганини айтди. Улар ҳовлига чиққанларида аллақачон қуёш ботган, сўри атрофи супурилиб, сув сепилган, ўчоқ бошидан келаётган барра гўштнинг димоқларни қитиқловчи ҳидига сўри атрофидаги жамбил, райҳонларнинг кўнгилга ҳузур берувчи ҳидлари қўшилиб, теваракка таралар эди... Қишлоқнинг тоза ҳавосини ютиб, ўзига хос кечки манзараси, шов-шувини эшитиб, кўриб, ҳис қилиб турган Сафарали, нима учун шу пайтгача уйда димиқиб ўтирганларига ҳайрон қолди.

— Энди менга рухсат, — деди Умрзоқ ота ҳовлига чиққанидан сўнг, — ўйга борай, мол-қолга қарашим керак, полизга боришим керак.

— Майли, раҳмат, отахон. Бўлмаса сиз ишларингизни қилиб, тезроқ боринг. Полизда ҳеч ким йўқ. Бир оздан сўнг, Сафарали иккаламиз ҳам бўриб қолармиз. Жой қилиб қўйинг, ҳўв дарё томондаги чайланнинг усти бор-ку?

— Ҳўп... — Чол кўксига қўлини қўйганча чиқиб кетди. Сафаралилар сўри томонга юришди...

Назиржон Сафарали билан дадасини люлькали мотоциклда полызга элтиб қўйиб, қайтиб кетганига анча вақт бўлди. Икки дўст Умрзоқ ота ҳозирлаб қўйган жойда — баланд чайла устида ёнма-ён суҳбатлашиб ётар, суҳбат билан бўлиб улар яқингинада оқаётган дарёнинг шов-шуви-ни ҳам, дайди шабада тўқайдан ҳайдаб келган ёввойи жийда гулининг муаттар ҳидини ҳам, қаердадир қамишлар, буталар орасида ўқтин-ўқтин, галма-гал сайраётган она қирғовул билан йилқичи қушининг бу ойдин полыз оқшомига зеб бераётган ёқимли товушини ҳам ҳис қилмас, эдилар.

Селава¹нинг кайфиданми ё ҳозирги суҳбатларининг қизиғи биланми, Сафарали бу гаштли оқшомнинг ҳузурини ҳис қилолмаганидек, шу вақтгача оқшом салқинини ҳам сезмаган эди. Анчадан кейин таъсир қилди шекилли, устига кўрпа тортди. Дўстининг хаёлини бузгиси келмай ётган Бўтавой хўрсинди:

— Шундай дегин...

— Шундай.

— Бу гаплардан Муҳаббатнинг хабари борми?

— Гап мана шунда-да, — деди Сафарали бу ёнига ағдарилиб. — Сен билан маслаҳатлашиб...

Бўтавой жим бўлиб қолди. Анчадан кейин:

— Лаънати уруш! — деди салмоқ билан. — Қанчадан-қанча одамларнинг ёстигини қуритди. Отани боладан, болани онадан айириб, сарсон қилиб қўйди...

Сафарали индамади. Бўтавой гапини улаб кетди:

— Айтган эдим, шекилли: Ризвонни урушдан олдин яхши кўриб юардим. Унинг ҳам юрагидан ургандим. Ҳалиги Винница яқинида бомбардимон тагида қолганимда биттаси уйга шошилиб қарахат юборибди. Бу шум хабарни эшитиб, ота-онаси Ризвонни қўшни қишлоқлик Азимжон деган йигитга узатибди. Турмуш қилганларидан сўнг уч ой ўтар-ўтмас менинг тириклигимдан хабар топишибди. Узим госпиталдан хат ёзган эдим-да! Кейин Азимжонни ҳам аскарликка чақиришибди. Буни қараки, ярим йил ўтар-ўтмас, ундан ҳам қарахат келибди. Ризвон ҳомиладорлигича, мана шу Назиржон қорнидалигича қолаверибди. Қирқ бешинчи йили ҳарбийдан қайтганимдан сўнг турмуш қурдик. Мана, кўриб турибсан, оғайни, тузуккина яшаймиз. Тағин

¹ Қимиз билан ароқнинг аралашгани.

икки ўғил, бир қизимиз бор...— деди Бўтавой.— Сенинг бошинга тушган иш ҳам шунга ўхшашроқ. Фақат қизинг ёнингда эмас. Ачинарлиси шу! Бунга сен айбдор эмассан, оғайни уруш айбдор. Ҳа, уруш айбдор!

— Энди нима қилсам экан.— деди Сафарали секин бошини болишдан кўтариб.— Нима маслаҳат берайсан?

— Авваламбор, — деди Бўтавой чалқанча ётганича Олтин қозик юлдузидан кўзини олмай. — Муҳаббатга айтмай чакки қилибсан. Айтишинг керак эди. Гап-сўзингга қараганда, хотинингнинг сендан бўлак ҳеч кими йўқ. Соддагина, удли-шудли, паст-баландни тушунадиган аёлга ўхшайди. Тушунади. Ундан кейин, мана, фарзанд кутаётган экансан. Галяхон розилик бериб... Олесянинг келгиси бўлса, мен сенга айтсам, чақалоққа опа, Муҳаббатга эш бўлади... Гапингга қараганда, қизинг сени зўрға топибди. Москва, Ўзбекистон ҳарбий комиссарлигига ёзибди. «...Билмадим, сиз мени қизим деб тан оласизми, йўқми?..» дебди-ку, ахир хатида. «Қулонмиди уюринг, тортармиди буюринг», деган гап бор. Қўнглида борсанки, хат ёзган. Ҳар ҳолда, фарзандинг-да! Жигарпоранг...

— Тўғри айтасан...— деди Сафарали руҳланиб.— Борсам келармикан?

— Буни маслаҳат қилиш керак. Аввало Муҳаббат билан... Микола Зэремба дедингми, ҳозирги отасини? Ҳа, у билан ҳам, Галя билан ҳам маслаҳатлашиш керак. Албатта, Олесянгнинг ўзига ҳам кўп нарса боғлиқ. Келаман деса, ахир «султон суягини хўрламас», деган гап бор, олиб келасан-да...

— Қошқийди келса! — чуқур хўрсинди Сафарали.

— Бўтавой гапнинг бу ёғини ҳазилга олди.

— Шунинг олдиндан айтиб қўяй, агар келадиган бўлса, ё Назиржонни сенга бераман, ё Олесяни бизга берасан. Сенда суқсурдек қиз туриб, мен қелин қидириб юраманми? — деди у Сафаралининг биқинига туртиб.— Бўлди энди, ухла!

Сафаралини ширин бир ҳис: оталик ҳисси, куёв кўриш, набира кўриш ҳисси маст қилган, бу кайф қимиз кайфидан ортиқ бўлса ортиқ эдики, лекин кам эмасди. Бу ҳис олдида бояги барча мулоҳаза ва ташвишлар хира тортиб қолди. Сафарали шу ҳис оғушида бахтиёр эди. У шу эзгу ҳис қанотида Украина ўрмонларини, Винница атрофлари-ю, ўзи туғилиб ўсган қишлоғи боғларини кеза-кеза чарчаб уйқуга кетди...

Сафарали қуёш терак бўйи кўтарилиб қолганида уйғонди. Бу маҳалда Бўтавой ўрнидан туриб насосни юргизган, баъзи майда-чуйда ишларини битириб, Умрзоқ ота иккаласи елкаларида кетмон, пайкал этагида юрар эди. Сафарали ўзининг қаердалигини билолмай, чайла устида бир оз гарансиб ўтирди. Сўнг полизда — чайла устида эканлиги эсига тушиб, атрофга аланглади. Теварак-атрофнинг ям-яшиллигидан кўзлари қамашиб кетди: кўм-кўк қовун палаклари эрталабки салқинда қулф уриб, унинг таноблари нақ осмонни мўлжалга олаётгандек диккайиб-диккайиб турар, дарё оқшомидан қўнган марварид шудринглар қуёш нурида палакларнинг қулоғида кумуш сирғадек жиплоланар эди. Учи-қири йўқ пайкалга худди яшил бахмал ёйиб қўнгандан...

Полиз қишлоқдан икки чақирим берида бўлса ҳам ўзига хос шовқин-сурони бор; насос моторининг гуриллаши-ю, турли-туман қушларнинг чуғурлаши...

Сафарали кийиниб, чайла нарвонидан пастга тушаётганида, Бўтавой келиб қолди:

— Ҳа, Сафарали, қалай? — деди у дўстидан ҳол сўраб.

— Уйғотмабсан ҳам, — деди Сафарали бир нимадан ижиргангандек. Унинг ранги анча синиққан эди... «Қимиз амал қилибди», ўйлади Бўтавой. Кейин:

— Қани, юр, дарёга тушамиз. Тўр ташлаб қўйган эдим. Насибанга битта-яримта балиқ тушиб қолган бўлса... — деди жилмайиб. — Ўша ерда ювинасан...

Сафарали Бўтавойга эргашди, у йўл-йўлакай полизга сув келадиган ўқариқни, қип-қизил бўёққа бўялган янги «Андижанец» маркали насосни томоша қилди: насос тариллаб, йўғон резина шлангда тепага сув отар эди. Дарё суви ҳақиқатан ҳам анча пастга тушиб кетган экан. Улар насос турган жойдан бир оз ўтиб, сув гирдоб бўлиб оқадиган, серқамиш қирғоққа келишди:

— Қани, ечин!

Сафарали аввал юз-қўлини муздай дарё сувида ювиб, сўнг ечинди. Улар белларидан сувга тушишиб, таналари жунжикиб, энди тўрни торта бошлаганларида:

— Дада! — деган товуш эшитилгандай бўлди. Иккаласи ҳам ялт этиб товуш чиққан томонга қаради. Шундайгина дарё суви ялаб ташлаган қия қумлоқ қирғоқда Назиржон люлькали мотоциклидан туша бошлади.

— Ия, куёв тўра-ку, — деди Бўтавой жилмайиб. — Нима қилиб юрибди ўқишига бормай!

Сафарали илжайди.

— Суюнчи беринг, Сафарали амаки, — деди Назиржон қўлидаги бир парча қоғозни ҳавода силкитиб.

— Телеграмма!...

— Телеграмма?! — деди Сафарали ҳайрон бўлиб.

У телеграммани шошилннч қўлига олиб, кўз югуртира бошлади:

«Муҳаббатхон ўғил туғди. Чақалоқ 3 кг. 800 гр. Соғлиқлари яхши. Хавотир олманг. Ҳабиба».

Сафарали бир оёғи сувда, бир оёғи қирғоқда турганча қотиб қолди. Эсига бир нима тушиб, ён чўнтагини ковлаб хат олди. Бундай қараса, Бўтавойнинг хати «Эҳ, каллаварам, Олесянинг хатини Бўтанинг хати билан алмаштириб келибман-ку! Муҳаббат унинг хатини ўқиган, албатта ўқиган! Энди бу ёғи нима бўлади?» У шу хаёл билан телеграммани ушлаб турган қўллари дир-дир титраб, «Ҳали анча бор эди-ку? Ҳабибанинг ўзи айтган экан-ку? Нега бунча эрта?» деб ўйлар, уни ҳозирги ҳолатидан: фарзанд кўргани учун қувоняптими ё Муҳаббатининг муддатидан илгарироқ қутилганидан хавотир қиялптими, билиб бўлмас эди.

Бўтавой Сафаралининг довдираб қолганини кўриб, уни Олмазорга — Муҳаббатнинг олдига якка ўзини юборгани кўнгли бўлмади. У билан хотини иккаласи бирга боришадиган, ҳамма гапни ўша ерда гаплашадиган бўлиб, совғасаломлар билан йўлга чиқишганларида қуёш тиккага келиб, оламини тандирдек қиздириб турган маҳал эди.

Мана шунақа гаплар.... Олдинда Сафаралини тагин Олеся ва Галинадан келган хат учун Муҳаббат олдида жавоб беришдек ташвиш кутар эди. Бир ҳурматли адибимиз айтганидек, дунёда ташвишсиз одам борми? Ва аксинча ташвиши бўлмаган одам — одамми?

Тошкент, 1968—73 й.